

Hiz. Peygamber Döneminde Medine Sâfile'deki Ensar Yurtlarında Bulunan Mescitler

Local Ansar Masjids in the Safilah Region of Madinah in the Reign of the Prophet Muhammad

● Fatimatüz Zehra KAMACI^a

^aMarmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ABD,
İstanbul, Türkiye

Received: 25.02.2022

Received in revised form: 26.04.2022

Accepted: 26.04.2022

Available online: 19.08.2022

Correspondence:

Fatimatüz Zehra KAMACI
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ABD,
İstanbul, Türkiye
fzkamaci@hotmail.com

ÖZ Medine'deki ilk mahalle mescitlerinin teşekkül süreci hicret öncesine, Akabe Görüşmeleri (620-622) neticesinde Medine'de başlayan tebliğ faaliyetlerine dayanır. Bu süreçte belirli yerler namaz kılmaya münhasır kılınmış, hicret sonrasında Hiz. Peygamber'in Mescid-i Kubâ ve Mescid-i Nebevî'yi inşâ etmesiyle Medine'deki ilk mescitler teşekkül etmiştir. Yine de Allah Resûlü döneminde Medine'deki ensar mahallelerinde inşâ edilen mescit sayısının sınırlı olduğu görülür. Bunların sayısı planlı olarak sürdürülen bayındırlık faaliyetleri neticesinde Emevîler (41-132/661-750) döneminde artmıştır. Zaman içerisinde Hiz. Peygamber döneminde mescit işlevi gören mekânlarla Emevîler döneminde inşâ edilenler arasındaki ayırım unutulmuştur. Bu durum, konu ile ilgili rivayetlere oldukça detaylı yer veren şehir tarihlerini de etkilemiştir. Yine de dikkatli bir kaynak incelemesiyle Allah Resûlü'nün ensar evlerini ziyaret vb. sebeplerle namaz kıldığı ve Emevîler döneminde o namaz kıldığı için üzerinde mescit inşâ edilen mekânlarla, namaz kıldığı ya da ziyaret ettiği sırada da mescit olan yani namaz kılmaya ayrılmış bulunan mekânları ayırt etmek mümkün olmaktadır. Bu makalede henüz Hiz. Peygamber hayatta iken Medine'nin Sâfile bölgesinde mevcut olan mescitler tespit edilmiş ve sonradan inşâ edilenlerden ayırmamızı sağlayacak yönleriyle incelenmiştir. Bunlar Benî Muâviye, Benî Zafar, Benî Zureyk, Benî Mâzin, Benî Beyâda, Benî Sâide, Benî Abdüleşhel, Benî Hârise ve Benî Amr b. Mebzûl Mescitleridir. Medine mescitleri ile ilgili kaynakların yanı sıra çağdaş araştırmalar da gözden geçirilmiş, eksiklikleri tespit edilmek suretiyle bu araştırmayı ötekilerden farklı kılan hususlar net bir şekilde ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Medine; mescit; Ensar; Hiz. Muhammed; namaz; şehir tarihi

ABSTRACT Although first muhajirs and the leading figures of ansar started to reserve some places to prayer before hijrah, we cannot call them "first masjids" yet. After the Prophet's emigration, the first masjid built-in Madinah is the Masjid al-Quba and the second is the Masjid al-Nabawi. In ten years after hijrah, reserving places for prayer limitedly continued. When the Prophet passed away forth, the companions found themselves searching for the Prophet's prayer locations and during the period of the Umayyad dynasty, this process was turned to be a huge construction activity for Madinah masjids. Even though the local masjids, belonging to different types of tribes were thin on the ground in the reign of the Prophet, they were mentioned in the books of Madinah history with enormous numbers. The fact that there were no structures on most of The Prophet's prayer places is seemed to have been forgotten in history books related to Madinah either intentionally or unintentionally. Instead of searching the places like gardens, houses, or war headquarters that the Prophet Muhammad had prayed on, this article examines the local masjids built literally in the reign of the Prophet Muhammad in the Safilah region of Madinah. It analyses the masjids not only through historical records of ancient sources but also related contemporary studies and criticizes them.

EXTENDED ABSTRACT

After first Bay'at (Pledge) of Aqabah, first *Muhājirūn* dispatched to Yathrib to prepare the city for the forthcoming *Hijra*. Day by day, embracing Islam by reading the Shahadah, ansar started to set aside some places for prayers. Yet, the masjids in Medina were built literally after the Prophet Muhammad's emigration. The Masjid al-Quba to the South of Madina, can be accurately dated and called the oldest masjid of Madinah while the second one is called the Masjid al-Nabawi. These two masjids differ from other local ones in that they were built by the Prophet himself. In ten years after hijrah, both reserving places for prayer and constructing the local masjids by the tribes of Khazraj and Aws limitedly continued.

During the ten years he spent in Medina, the Prophet Muhammad prayed in many places, especially in the houses and gardens of the ansar, and in the headquarters for the wars near Medina. When the Prophet passed away forth, the companions found themselves searching for the Prophet's prayer locations and during the period of the Umayyad dynasty, this process was turned to be a huge construction activity for Madinah masjids. Even though the local masjids, belonging to different types of tribes were thin on the ground in the reign of the Prophet, they were mentioned in the books of Madinah history with enormous numbers. The author of this paper will survey the narrations in the early history books of Madinah through those later sources and depending on a comparison of the narrations, try to explain the position of the mosques in the age of Prophecy.

The fact that there were no structures on most of The Prophet's prayer places is seemed to have been forgotten in history books related to Madinah either intentionally or unintentionally. Instead of searching the places like gardens, houses, or war headquarters that the Prophet Muhammad had prayed on, this article examines the local masjids built literally in the reign of the Prophet Muhammad in the Safilah region of Madinah and determines the names of masjids as follows: Masjids of Banu Muawiyah, Banu Zafar, Banu Zurayk, Banu Mazin, Banu Bayadah, Banu Saidah, Banu Abdul Ashal, Banu Harisah and Banu Amr b. Mabzul. The article analyses the masjids not only through historical records of ancient sources but also related contemporary studies. Finally the article indicates that the contemporary researches written on masjids in Madinah have ignored or forgotten the real local masjids existing in the reign of the Prophet because they are not still solid or they don't have any ancient ruins.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) günlük rutin uygulamalarıyla ilgili rivayetler, henüz o hayatta iken şifâhen sahâbîler arasında nakledilmeye başlanmıştır. Bu nakillerin notlarının tutulması yani yazım aşamasında, her ne kadar bazı sahâbîlerin isimlerini zikretsek de tedvîn yani dağınık bilgilerin toplanması ve tasnîf yani konularına göre sınıflandırma aşamalarının tamamlanması için yüz-yüz elli yıl geçmesi gerekmiştir. Bu sürecin sonunda Allah Resûlü'nün kronolojik hayatıyla ilgili bilgilerin siyer, günlük hayatına dair verilerin hadis, âyetlerin yorumlanmasıyla ilgili nakillerin ise tefsir ilim dallarının ana konusunu oluşturduğu görülür. Bu temel ilim dallarından ayrı bir kulvarda ise rivayetler arasından öncelikle Mekke ve Medine şehirleriyle ilgili verileri ayıklayıp çıkararak şehir tarihleri gelişim göstermiştir. Teşekkül süreçlerinin ardından siyer yazıcılığı Hz. Peygamber'in hayatının kronoloji dışındaki safhalarını da içine alacak şekilde genişlerken, şehir tarihleri de müelliflerinin, topladıkları nakillerle kendi gözlem ve tecrübelerini birleştirdikleri zengin içerikleriyle İslam tarihçileri için vazgeçilmez kaynaklar olarak gelişimlerini sürdürmüşlerdir.

İbn Zebâle (ö. 199/814) ile başlayıp Semhûdî (ö. 911/1506) ile zirveye çıkan Medine şehir tarih yazıcılığında, şehrin fizikî ve sosyo-kültürel geçmişiyle ilgili çok zengin bilgilere erişmek mümkündür. Mezkûr eserler, Medine arazisinin yapısı, vadileri, dağları, tepeleri, düzlükleri ve su kaynakları ile ilgili neredeyse topografik harita çizmeyi mümkün kılacak kadar ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu eserlerde; Arab-1 Bâide'den Yahudilere, Arab-1 Bâkiye'den Hz. Peygamber dönemine kadar şehir, ilk sakinlerinden Hz. Peygamber'in hicretine kadar mercək altına alınmakta, Evs ve Hazrec kabileleri ile Benî Nadîr, Benî Kurayza ve Benî Kaynuka'nın iskân süreci, Yahudi ve müşrik yurtlarının özellikleri, kabilelerin geçim kaynakları, aralarındaki münasebetler vs. yurt yurt ele alınarak detaylandırılmaktadır.¹ Medine şehir

¹ Mezkûr kaynakların içeriğine ilişkin bilgi ve değerlendirme için bk. Mustafa Fayda, "İslam Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, c.28, sy.1, s. 167-180; İbrahim Barca, *es-Semhûdî ve Medine Tarihi*, Siyer Yayınları, İstanbul 2016.

tarihlerinde şehrin ilk yerleşim öyle ayrıntılı bilgiler vermektedir ki eser sadece bu gözle okunduğunda, Allah Resûlü'nün namaz kıldığı mekânların tespiti, erken dönemden itibaren Medine şehir tarihçilerinin ilgi gösterdiği bir konu olmuştur. İlk şehir tarihi kitaplarında "Allah Resûlü'nün Namaz Kıldığı Mekân ve Mescitlerin Tespiti" başlığı altında Hz. Peygamber döneminde ezan okunan mahalle mescitlerini topluca bir arada zikreden rivayetler bulunmaktadır. Bunlar incelendiğinde, Allah Resûlü döneminde özel olarak bina inşâ edilmek suretiyle veya sınırları belirlenip sâir mekânlardan ayrılmak suretiyle mescit işlevi gören yerlerin, sayıca az olduğu anlaşılır. Yine söz konusu nakillere göre Medine Mescitlerinin büyük çoğunluğu Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik (86-96/705-715) döneminde inşâ edilmiştir. Halife o dönemde Medine valisi olan Ömer b. Abdülazîz'e (99-101/717-720), Allah Resûlü'nün namaz kıldığı mekânları özel olarak araştırıp bulmasını ve üzerinde mescit inşa etmesini emretmiştir.² Böylece Allah Resûlü namaz kıldığı sırada ev, kabile toplanma yeri, boş arazi, hurma bahçesi ya da askerî karargâh olan yerler, Velîd b. Abdülmelik döneminden sonra üzerinde inşâ edilen mescitlerle anılır hale gelmiştir. Zamanla kronoloji unutulunca Allah Resûlü namaz kıldığı sırada da söz konusu mekânın, namaz kılmaya ayrılmış bir mescit olduğu algısı oluşmaya başlamıştır. Böylece Hz. Peygamber dönemi mahalle mescitlerinin sayısı kaynaklarda, üç hatta dört katı sayılabilecek rakamlarla ifade edilir hale gelmiştir.³

Allah Resûlü namaz kıldığı sırada mescit işlevi olmayan mekânlarla ilgili yazılmış müstakil makaleler bulunmaktadır.⁴ Bu makalenin konusu mezkûr mekânlar değil, gerek dört duvar inşâ edilmek suretiyle gerekse sınırları belirlenip özel olarak namaz kılınmaya tahsis edilmek suretiyle henüz Hz. Peygamber döneminde iken Medine'de mescit işlevi gören yerlerdir. Kubâ Mescidi ile Mescid-i Nebevî, hicretin ardından Hz. Peygamber'in bizzat inşâ ettirdiği iki mescit olarak farklı bir statüde yer aldıkları için kapsam dışında bırakılmıştır. Kaynaklardaki rivayetler sistemli bir şekilde incelenmek suretiyle Hz. Peygamber döneminde Medine'nin Sâfile bölgesindeki mescitlerin sayısı dokuz olarak tespit edilmiştir.⁵ Makalede Kubâ ve çevresini ifade eden Âliye bölgesi ile Âliye'nin batısında uzanan Akîk Vadisi'ndeki mescitler kapsam dışında tutulduğundan Hz. Peygamber döneminde mescit işlevi olduğu halde Âliye bölgesinde yer alan Rânûnâ Mescidi ile Akîk Vadisi üzerinde yer alan Benî Dînâr, Benî Cüheyne ve Benî Ubeyd Mescitleri hakkında bilgi verilmemiştir.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ ENSAR YURDU MESCİTLERİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TAHLİLİ

Kaynaklarda Hz. Peygamber dönemi mahalle mescitlerini sıralayan üç grup rivayet mevcuttur. Hadis tekniği açısından her üçü de mürsel olan bu rivayetlerden, içinde dokuz mescit ismi zikredilen ilkinde, konuya ilişkin şöyle bir giriş cümlesi mevcuttur: "Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî ile birlikte Bilâl-i Habeşî'nin ezanı iştilip namaza durulan dokuz mescit bulunmaktadır." Söz konusu mescitlerin isimleri ise, Benî Amr b. Mebzûl, Benî Sâide, Benî Ubeyd, Benî Seleme, Benî Abdüleşhel'e

² İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîneti'l-Münevvere*, tahk. Ali Muhammed-Yâsin Sa'düddîn Beyân, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, 1/53; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-Semîne fi Ahbâri'l-Medîne*, tahk. Muhammed Azb, Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1995, s.194-195.

³ Örneğin Semhûdî, kalıntıları kendi dönemine gelmemiş, yeri bilinmeyen Medine mescitlerinin sayısının kırk kadar olduğunu ifade etmiştir. Bk. Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, tahk. Kaşım es-Sâmerrâî, Müessesetu'l-Furkân li't-Turâsîl'l-İslâmî, Beyrut 2001, 3/253. Elbette kalıntıları gelen ve yeri bilinenlerle ise bu sayı daha da artmaktadır. Bk. Semhûdî, *Vefâ*, 3/167-213.

⁴ Bk. Fatımatüz Zehra Kamacı, "Hz. Peygamber'in Medine'nin Sâfile Bölgesinde Namaz Kıldığı Mekânlar", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2021, c.61, sy.61, s.93-138; Fatımatüz Zehra Kamacı, "Hz. Peygamber'in Medine'nin Âliye Bölgesi ile Akîk Vadisi'nde Namaz Kıldığı Mekânlar", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, 2021, c.7, sy.2, s.81-138.

⁵ Âliye ve Sâfile bölgelerinin sınırları için bk. Kamacı, "Sâfile", s.102-106.

ait Râtic Mescidi, Benî Zureyk, Benî Gıfâr, Eslem ve Cüheyne Mescitleri” olarak sıralanmıştır.⁶ Hz. Peygamber dönemindeki Medine mescitlerinden sadece Allah Resûlü’nün namaz kıldığı altı tanesini sıralayan ikinci rivayetin giriş cümlesi ise şu şekildedir: “Hz. Peygamber Medine sınırları içerisinde şu mescitler dışında herhangi bir mescitte namaz kılmadı.” Söz konusu mescitler, “Benî Cedîle yurdundaki Übey b. Ka’b, Benî Amr b. Mebzûl, Cüheyne, Benî Dînâr, Dârü’n-Nâbiga, Benî Adî” şeklinde sıralanmıştır.⁷ Nihayet on adet mescit ismi zikredilen üçüncü mürsel rivayette ise Hz. Peygamber’in namaz kıldığı mescitler şu şekilde sıralanmıştır: “Benî Amr b. Mebzûl, Dârü’n-Nâbiga, Benî Adî, Benî Hudâre, Benî ‘Udayye, Benü’l-Hublâ, Benü’l-Hâris b. Hazrec, Sünh, Benî Hatme, Fadîh.”⁸ Bu rivayetlere ilaveten Hz. Peygamber’in ensar mahallelerindeki mescitlerde namaz kılmadığı bildiren bir rivayette de özellikle Benî Mâzîn Mescidi ile Benî Zureyk Mescidi’nin ismi zikredilmiştir, ki⁹ bu da söz konusu iki mescidin Allah Resûlü döneminde mevcut olduğunu ifade eden bir nakil olarak önem taşımaktadır.

Rivayetlerin üçünde de yer alan Benî Amr b. Mebzûl Mescidi dışında ilk iki rivayette ortak olarak Benî Cüheyne Mescidi’nin, son iki rivayette ise Benî Adî ve Dârü’n-Nâbiga Mescitlerinin zikredildiği görülür. Bu durumda söz konusu rivayetlerde, Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî ile eş zamanlı olarak mescit işlevi gördüğü ifade edilen mekânların sayısı altıyla on arasında değişmektedir. Sıra bu mescitlerin isim tespitine gelindiğinde ise sayı on sekize çıkmaktadır. İlk rivayette sözü edilen dokuz mescitten Gıfâr ve Eslem Mescitleri dışındakilerin Allah Resûlü döneminde mevcut olduklarına dair delillere ulaşılmıştır. Mezkûr mescitler içinde sadece Cüheyne Mescidi ile Benî Ubeyd Mescidi Sâfile bölgesi dışında yer almaktadır. Bu yüzden de Akîk Vadisi üzerinde yer alan bu iki mescit ile ilgili bilgiler makalede incelenmemiştir. Benî Gıfâr, Hz. Peygamber döneminde Medine dışında yaşayan bir kabiledir. Ancak Medine’de Gıfâr kabilesi mensuplarının çadır kurduğu, Cüheyne kabilesinin yurduna yakın bir bölge bulunmaktadır. Hz. Peygamber bu bölgeyi ziyaret etmiş ve orada namaz kılmıştır. Buna bağlı olarak Benî Gıfâr çadırlarının kurulduğu yerde ilerleyen dönemde bir mescit inşa edilmiştir.¹⁰ Eslem, Cüheyne ile kardeş kabile olup Kudâa’nın oğlu Hâfi’nin soyundan gelmektedir. Onların yurdu da Medine dışındadır.¹¹ Medine mahalle mescitleri içerisinde Hz. Peygamber’in namaz kıldığı altı tanesini sıralayan ikinci rivayette ayrı yerler gibi zikredilen Dârü’n-Nâbiga ve Adî ise aslında aynı yere işaret etmektedir. Çünkü Dârü’n-Nâbiga, Benî Adî b. Neccâroğullarının yurdunda yer almaktadır. Mezkûr iki mekân ile ilgili kaynaklardaki rivayetler, Allah Resûlü’nün kabile yurduna gerçekleştirdiği ziyaretler esnasında misafir olup namaz kıldığı ev ya da evlerin yerine sonraki dönemlerde mescit inşa edildiğini ortaya koymaktadır.¹² Kalan dört mescitten üçü Sâfile bölgesinde yer almaktadır. Benî Dînâr Mescidi ise Akîk Vadisi’nin batısında yer aldığından, makalede incelenmemiştir. Son rivayette Hz. Peygamber’in namaz kıldığı mescitler olarak sıralanan on mescitten yalnızca Benî Amr b. Mebzûl Mescidi’nin Allah Resûlü dönemindeki varlığı doğrulanabilmiştir. Diğer dokuz mescit ise Âliye ve Sâfile bölgelerinde Allah Resûlü’nün ensar yurdu ziyaretleri vesilesi ile namaz kıldığı yerlerde sonradan inşa edilen mescitlere karşılık gelmektedir.¹³ Benî Zureyk ve Benî Mâzîn Mescitleri de Hz.

⁶ Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, tahk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetu’r-Risale, Beyrut 1988, s.78-79; Dârekutnî, *es-Sünen*, tahk. Şuayb el-Arnaût vdğr., Müessesetu’r-Risale, Beyrut 2004, 2/458; Süheylî, *er-Ravzû’l-Ünüf*, tahk. Mecdî b. Mansûr b. Seyyid, Dârü’l-Kütubi’l-İlmiyye, Beyrut 2001, 4/306; İbn Receb, *Fethu’l-Bâri ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî*, tahk. Mahmûd b. Şa’bân vdğr., Mektebetu’l-Gurabâil’l-Eseriyye, Medine 1996, 3/416.

⁷ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/46-47.

⁸ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/47.

⁹ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/54.

¹⁰ Kamacı, “Sâfile”, s.117-118.

¹¹ İbn Hazm, *Cemheretu’l-Ensâbi’l-Arab*, tahk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Dârü’l-Maârif, Kahire 1982, s.443.

¹² Kamacı, “Sâfile”, s.114-115.

¹³ Benî Hudâre için bk. Kamacı, “Sâfile”, s.109-114. Benü’l-Hublâ için bk. Kamacı, “Âliye”, s.122. Benî Hâris b. Hazrec ve Sünh için bk. Kamacı, “Âliye”, s.119-120. Benî Hatme için bk. Kamacı, “Âliye”, s.122-124. Fadîh için bk. Kamacı, “Âliye”, s.114-116. Dârü’n-Nâbiga ve Adî için bir önceki dipnota bakınız.

Peygamber döneminde Sâfile’de var olduğunu tespit ettiğimiz toplam dokuz mahalle mescidinin içinde yer almaktadır.

Hız. Peygamber Dönemi Mescitleri çağdaş araştırmalarca ele alınmış bir konudur. Bunlardan ilki Abdülganî’nin, günümüz Medine’sinde kalıntıları ya da yenilenmiş şekliyle binaları bulunan mescitlerden hareketle hazırladığı *El-Mesâcidü’l-Eseriyye Fi’l-Medîneti’l-Münevvere* isimli yüksek lisans tezidir.¹⁴ Çalışma, bugün Medine’de mevcut olan mescitlerin geriye doğru tarihteki izlerini sürme esasına dayanmaktadır. Ele alınan her mescidin Hız. Peygamber dönemine dayanmadığı bir ön bilgi olarak verilmiş olsa da nakiller eleştirel bir gözle okunmadığı için Emevîler dönemi ve sonrasında inşa edilen pek çok mescit Hız. Peygamber dönemine dayandırılmıştır. Aslında Hız. Peygamber döneminde mevcut olan mahalle mescitleri ise kalıntıları günümüze gelmediği için tezde kendisine yer bulamamıştır. Bunlar, Benî Zureyk, Benî Cüheyne, Benî Mâzîn, Benî Beyâda ve Benî Sâide Mescitleridir. Abdülganî, doğrudan konu ile alakalı olduğu halde yukarıda detaylıca incelediğimiz ve Hız. Peygamber dönemi mahalle mescitleri ile bunlar içerisinde Hız. Peygamber’in namaz kıldıklarını sıralayan rivayetlere de yer vermemiştir. Ayrıca ismi *el-Mesâcidü’l-Eseriyye* olmasına karşın tezde, Hız. Peygamber döneminde var olduğuna yahut namaz kıldığı bir mekânda erken dönemde inşa edildiğine dair hiçbir rivayet tespit olunamayan, geç dönemde sahâbîlere nispetle inşa edilmiş mescitler de mevcuttur.¹⁵ Yine de tüm bu eksikliklerin farkında olarak okuyucu, Hız. Peygamber dönemi mescitlerinin günümüz Medine’sindeki muhtemel yerleri için Abdülganî’nin eserine müracaat edebilir. Konu ile ilgili ikinci araştırma Selahattin Yıldırım’ın “Hız. Peygamber’in Namaz Kıldığı Yerlerin Mescitleştirilmesi” isimli tebliğidir.¹⁶ Tebliğinde Yıldırım, Abdülganî’nin eserinde zikrettiği mescitleri Hız. Peygamber döneminde olup olmadığına göre tasnife tabi tutmuştur. Bu da yazarı, Abdülganî’nin yanlış ya da eksiklerini tekrara mecbur etmiştir. Yukarıda Abdülganî’nin tezi ile ilgili zikrettiğimiz eleştirilerin tamamı Yıldırım’ın tebliği için de söz konusudur. Okuyucu, bu makalenin Medine Mescitleri ile ilgili olduğu tespit edilen mezkûr çağdaş araştırmalardan farklı bir metodoloji ve içerikle yazıldığını izah eden karşılaştırmalara, mescitlerin tanıtıldığı başlıklar altında detaylıca erişebilecektir.

Hız. PEYGAMBER DÖNEMİNDE SAFİLE BOLGESİNDE BULUNAN MESCİTLER

BENÎ MUÂVİYE MESCİDİ /İCÂBE MESCİDİ

Hazrec’e bağlı bir boy olan Neccâroğullarının farklı kolları Hız. Peygamber’in Mescid-i Nebevî’yi inşa ettiği arazinin yakınlarını, hicretten çok önce kendilerine yurt edinmişlerdir. Hatta Hız. Peygamber, devesi Kasvâ’nın çöktüğü araziye Mescid-i Nebevî’yi te’sis etmek için Neccâroğullarına mensup iki yetimden satın almıştır.¹⁷ Nineleri Cedîle’den ötürü Benî Cedîle (جديلة)¹⁸ veya Benî Hudeyle (حديلة)¹⁹ olarak anılan²⁰ Benî Muâviye b. Amr b. Mâlik b. Neccâroğulları da, Neccâroğullarından türeyen bir alt

¹⁴ Muhammed İlyas Abdülganî, *el-Mesâcidü’l-Eseriyye Fi’l-Medîneti’l-Münevvere*, Metabî’u’r-Resjîd, Medine 2003.

¹⁵ Bk. Abdülganî, *el-Mesâcid*, s.247-249, 261-264.

¹⁶ Selahattin Yıldırım, “Hız. Peygamber’in Namaz Kıldığı Yerlerin Mescitleştirilmesi”, *Uluslararası Cami Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Sosyo-Kültürel Açıldan)*, İnönü Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2018, s.343-358.

¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, tahk. Muhammed Ali el-Kutb-Muhammed ed-Dalî Balta, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut 2005, 2/266-267.

¹⁸ Sem’ânî, *Kitâbü’l-Ensâb*, tahk. Muhammed Ahmed Hallâk, Dâru İhyâ’it-Türâsî’l-Arabî, Beyrut 1999, 1/393, 13/36; İbnü’l-Esir (İzzüddîn), *el-Lübâb fi Tehzîbi’l-Ensâb*, Dâru Sâdır, Beyrut 1980, 1/263. Cedîle, aynı zamanda Kays Aylân’ın bir kolu olup yine soylarında yer alan Cedîle bint Mürr isimli bir kadın münasebetiyle bu isimle anıldıkları ifade edilmiştir. Bk. İbnü’l-Esir, *el-Lübâb*, 1/263.

¹⁹ Ebu’l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib b. Bisr el-Kelbî, *Nesebi Me’ad ve’l-Yemeni’l-Kebîr*, tahk. Nâcî Hasan, Alemu’l-Kütüb, Beyrut 1988, 1/392; İbn Hazm, *Cemhere*, s.348.

²⁰ İbn Şebbe’nin eserinde kabilenin ismi “ع” harfi ile yazılmıştır. Bk. İbn Şebbe, *Târîh*, 1/47. Semhûdî’nin eserinde ise Benî Hudeyle versiyonu tercih edilmiştir. Bk. Semhûdî, *Vefâ*, 3/211-212.

koldur.²¹ Hem Mescid-i Nebevî'ye olan yakınlığından hem de Hz. Peygamber'le akrabalık bağı olan Neccâroğullarına mensup bir boyun yurdu olduğundan, bölge Hz. Peygamber tarafından sıklıkla ziyaret edilmiş olmalıdır. Hicretin ardından erken dönemlerden itibaren Benî Muâviye yurdunda bir mescit inşâ edildiği anlaşılmaktadır.

Benî Muâviye yurdunda inşâ edilen, Hz. Peygamber'in de zaman zaman uğrayıp namaz kıldığı mescit farklı isimlerle anılmıştır. Neccâroğullarının Benî Muâviye koluna nispetle Benî Muâviye Mescidi, Allah Resûlü'nün burada ettiği duaya icâbet edildiği için de İcâbe Mescidi denilmiştir.

İbn Şebbe'nin (ö. 262/876) yer verdiği bir rivayete göre Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın (ö. 55/675) kendisine eşlik ettiği bir gün Allah Resûlü, Benî Muâviye Mescidi'ne uğrar. İki rekât namaz kıldıktan sonra ayağa kalkıp Allah'a münacatta bulunur, sonra da ayrılır.²² Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan gelen söz konusu rivayet, Müslim'in *Sahih*'inde şu şekilde detaylandırılmıştır: "Hz. Peygamber bir gün Âliye'den geldi, Benî Muâviye Mescidi'ne girdi, iki rekât namaz kıldı, biz de onunla kıldık. Uzun uzun Rabb'ine dua etti. Sonra ayrıldı ve dedi ki "Rabb'imden üç şey istedim, ikisini verdi, birisini kabul etmedi. Birincisi ümmetimi kıtlıktan helak etmemesini istedim, kabul etti. İkincisi boğularak helak etmemesini istedim, kabul etti. Üçüncüsü aralarında savaşmamalarını istedim, kabul etmedi."²³ Mescide bu hadiseden ötürü İcâbe Mescidi denildiğini ifade etmiştir.²⁴ Rivayetin, Muhammed b. Süleymân b. Ebû Hasme'nin "Bana ulaştı ki" şeklinde kaynağını zikretmediği bir diğer versiyonunda ise Allah Resûlü'nün Benî Muâviye Mescidi'nde namaz kıldığı ifade edildikten sonra mescidin Adî Yurdu'na doğru mihrâbın sağ tarafında kaldığı ifade edilmiştir. Buradaki Benî Adî'den kasıt, tıpkı Benî Muâviye gibi Neccâroğullarının alt kollarından olan Benî Adî b. Neccâroğullarıdır. Bu durumda Benî Muâviye yurduyla Benî Adî yurdu birbirine çok yakın olmalıdır. Öte yandan tam da bu noktada kaynakların doğru anlaşılmasında tahkikli neşirlerinin önemini ortaya koyan bir detay dikkatleri çekmektedir. Semhûdî'nin *Vefâ* isimli eserinin nâşiri Kâsım es-Sâmerrâî, İbn Şebbe'nin eserinin yazma nüshasında 13 nolu varak'da (١٣) ifadenin "نحو" şeklinde değil "نحو من ذراعين" ifadesiyle yer aldığını ifade etmiştir.²⁵ Yani söz konusu rivayette Benî Muâviye Mescidi'nde Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerin, râvinin yaşadığı dönemdeki mescidin mihrâbının iki zirâ kadar sağına denk geldiği ifade edilmektedir. Konunun Benî Adî Mescidi'yle ilgisi bulunmamaktadır. İbn Ömer'den (ö. 73/693) gelen bir rivayet bu anlamı destekler niteliktedir. Câbir b. Atîk'in bildirdiğine göre İbn Ömer, ensar yurtlarından birisi olan Benî Muâviye yurduna gelir ve "Hz. Peygamber'in bu mescidinizin neresinde namaz kıldığını biliyor musunuz?" diye sorar. Câbir, "evet" deyip bir köşeye işaret etmiştir.²⁶ Yani mescitte Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerin tespiti ve hafızalarda tutulması, çok erken dönemlerden itibaren önemsenmiştir. Matarî (ö. 741/1340), Hz. Peygamber'in dua ettiği bu mescide kendi döneminde İcâbe Mescidi denildiğini beyanla mescidin Bakî

²¹ İbn Hazm, *Cemhere*, s.472; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Ma'rifeti Ensabi'l-Arab*, tahk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1980, 1/254.

²² İbn Şebbe, *Târîh*, 1/49; Semhûdî, *Vefâ*, 3/180.

²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Lübnan 2004, 1/182,145; Müslim, *el-Câmi'u's-Sahih: Mevsuâtü'l-Hadisî's-Şerif: el-Kütübü's-Sitte*, Dâru's-Selaîm li'n-Nesr ve't-Tevzî, Riyad 2000, "Fiten", 20.

²⁴ Semhûdî, *Vefâ*, 3/180. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Mektebetü Dâri's-Selâm, Riyad 2000, 1/739; Aynî, *Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, tahk. Abdullah Mahmûd Muhammed Omer, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009, 4/403.

²⁵ *Vefâ*'nın nâşiri Kâsım es-Sâmerrâî "Dâri Adî" ifadesinin tashif (صحيف) olduğunu ifade etmek suretiyle sorumluluğu eserin, günümüze ulaşan tek nüshasından tahkikli neşirini gerçekleştiren Fehim Muhammed Şeltût'a yüklemektedir. Öte yandan İbn Şebbe'nin Ali Muhammed Dendel ve Yasin Sa'düddîn Beyân'ın tahrirleriyle Beyrut'ta yeniden basılan 1997 tarihli Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye neşrinde de aynı yazım tarzı devam ettirilmiştir. Bk. Semhûdî, *Vefâ*, 3/180.

²⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, tahk. Beşâr Avvâd Ma'rûf-Muhammed Ali el-Ezherî, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2020, 1/483-484; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, s.1753. Hâkim *Sahihayn*'in şartlarına uyduğu halde tahrir etmediğini bildirmiştir. Bk. Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, tahk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990, 4/562-563. Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği hadisin râvilerinin sika olduğunu ifade etmiştir. Bk. Heysemî, *Buğyetü'r-Râid fi Tahkiki Mecma'iz-Zevâ'id*, tahk. Abdullah Muhammed Dervîş, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, 7/451.

Mezarlığı'nın kuzeyinde Ureyd'e doğru giden bir kimsenin sol tarafında kaldığını ifade etmiştir. Harap haldeki bölgede Benî Muâviye yurduna ait kalıntılar bulunmaktadır.²⁷

BENÎ ZAFAR/BAĞLE MESCİDİ

Benî Zafar Evs'in oğlu Mâlik'ten türeyen soydan gelen bir koldur. Mâlik'in oğlu Amr'dan doğan iki çocuktan Hazrec'in oğlu Ka'b, Zafar olarak anılmış ve onun nesli bu kolu oluşturmuştur.²⁸ İbn Şebbe Hz. Peygamber'in Benî Zafar Mescidi'nde namaz kıldığını bildiren bir rivayete yer vermiştir.²⁹ Hz. Peygamber'in Benî Zafar Mescidi ziyareti, başka kaynaklarca farklı detaylarla desteklenmektedir. Taberânî'nin (ö. 360/971) sika kabul edilen râvilerden gelen bir senetle zikrettiği rivayette Muhammed b. Enes b. Füdâle isimli Benî Zafar'a mensup bir sahâbî, Hz. Peygamber'in mahalle mescitlerine geldiğini bildirmiş ve şu detayları vermiştir: Allah Resûlü, beraberinde Muâz b. Cebel (ö. 17/638) ve Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-653) gibi sahâbîlerin olduğu bir toplulukla o gün mescitte bulunan bir taşın üzerine oturdu ve bir okuyucuya Kur'ân okumasını emretti. "Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hali nice olacak!" meâlindeki Nisâ sûresi 41. âyete geldiğinde ise "Ey Rabbim, ben yaşarken olanlara şahidim, görmediğim şeylere nasıl şahitlik edeceğim" diyerek sakalları ıslamıncaya dek ağladı.³⁰

Ziyareti sırasında Allah Resûlü'nün üzerinde oturduğu taşın zamanla önem kazandığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Abbâsî halifelerinden Ebü'l-Abbâs es-Saffâh (132-136/750-754) ve Ebû Ca'fer el-Mansûr (136-158/754-775) döneminde bir süre Mekke ve Medine valiliğini yürüten Ziyâd b. Ubeydullah el-Hârisî,³¹ muhtemelen mescidin genişletilmesi ya da restorasyonu sırasında o taşı kaldırmak istediğinde Benî Zafar'ın önde gelenleri Hz. Peygamber'in taşın üzerine oturduğunu beyanla taşa dokunulmamasını istemiştir. Hatta zamanla evlat sahibi olmak isteyen kadınların taşın üzerine oturması adet halini almıştır.³² Taşa atfedilen önem ilerleyen yüzyıllarda da devam etmiştir. Öyle ki mescidin Harretüşşarkiyye yönünde Bakî Mezarlığı'nın doğusunda olduğunu ifade eden Matarî³³ burada bulunan bir ayak izinin Hz. Peygamber'in katırına (بغلة: bağle) ait olduğunu ileri sürdüğünü, yine üzerinde dirsek izine benzer bir şekil bulunan taşın da Resûlullah ile ilişkilendirildiğini ifade etmiştir. Üzerinde parmak izleri de bulunan bu taşa insanların hürmet ettiğini söylemiş, Benî Zafar Mescidi'ne kendi döneminde Bağle Mescidi denildiğini de sözlerine eklemiştir.³⁴

Semhûdî, kendi yaşadığı dönemde kadınların çocuk sahibi olmak için mescidin avlusundaki bir taşın üzerine oturduklarını, oysaki rivayette açıkça bildirildiğine göre taşın mescidin dışında değil içinde olduğunu ifade etmiştir. Hatta tetkikleri neticesinde mescidin kapısından girildiğinde, solda kapının dibinde tariflere uygun bir taş olduğunu tespit etmiştir.³⁵ Abdülganî, Benî Zafar Mescidi'nin inşâsı ve tarihî gelişimiyle ilgili rivayetleri sıraladıktan sonra Hz. Peygamber'in üzerinde oturduğu öne sürülen taşla ilgili süreç içerisinde yerleşen bu inanç ve uygulamaların İslâm akâidindeki yeri meselesine,

²⁷ Matarî, *et-Ta'rif bi-mâ Enseti'l-Hicre min Meâlimi Dâiri'l-Hicre*, tahk. Süleyman er-Ruhaylî, Dâretu'l-Melik Abdulazîz, Riyad 2005, s.140.

²⁸ İbnü'l-Kelbî, *Neseb*, 1/375; İbn Hazm, *Cemhere*, s.338.

²⁹ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/47; Semhûdî, *Vefâ*, 3/177.

³⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, tahk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Dâru İhyâ'it-Türa'sil'l-Arabî, Beyrut 1984, 19/243-244; Semhûdî, *Vefâ*, 3/178. Rivayet senet açısından "Ricali sikadır." ifadesiyle değerlendirilmiştir. Bk. Heysemî, *Buğye*, 7/59.

³¹ 132-140/749-757 yılları arasında Mekke ve Medine valiliğini yürüten Ziyâd b. Ubeydullah el-Hârisî ile ilgili detaylı bilgi için bk. Fâkihî, *Ahbâru Mekke fi Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsîh*, tahk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadise, Mekke 1986, 3/174.

³² Matarî, *et-Ta'rif*, s.139; Semhûdî, *Vefâ*, 3/177.

³³ Matarî, *et-Ta'rif*, s.138.

³⁴ Matarî, *et-Ta'rif*, s.139; Semhûdî, *Vefâ*, 3/178.

³⁵ Matarî, *et-Ta'rif*, s.138; Semhûdî, *Vefâ*, 3/178.

oldukça geniş yer ayırmış ve tarih tezi formatına uygun düşmeyecek detaylara girerek, uygulamanın yanlışlığını izaha çalışmıştır.³⁶ Müellif ayrıca Suudi Arabistan Medine'deki Mescidler ve Vakıflar İdaresi tarafından yayınlanan bir rapordan hareketle, günümüzde kalıntıları bulunan mescidin bulunduğu mevkiyi gösteren bir resmi tezine eklemiş olmakla birlikte, çözünürlüğü son derece düşük siyah beyaz bu resimden hareketle mescidin günümüzdeki fizikî yapısıyla ilgili bir kanaate ulaşmak mümkün görülmemektedir.³⁷

BENÎ ZUREYK MESCİDİ

Benî Zureyk Mescidi, Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî ile eş zamanlı olarak içinde namaz kılınan dokuz mescidi sıralayan üç rivayetten ilkinde zikredilmektedir.³⁸ Hazrec kabilesinin Benî Zureyk koluna mensup olup Akabe Görüşmeleri (620) sırasında Müslüman olan Râfi' b. Mâlik'in (ö. 3/625) Kur'ân okuyup namaz kıldığı bir yer olmasından ötürü Benî Zureyk Mescidi olarak isimlendirilmiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) "Medine'de içinde Kur'ân okunan ilk mescid Benî Zureyk mescididir" diyerek bu bilgiyi Medine'den on iki kişinin katıldığı Birinci Akabe Biatı (621) öncesi Akabe Görüşmeleri'nin Medine'deki etkisi bağlamında anlatmıştır.³⁹ İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) bildirdiğine göre olaylar şu şekilde gelişmiştir: Râfi' b. Mâlik yine Hazrec kabilesine mensup olan Muâz b. Afrâ ile umre yapmak üzere Mekke'ye gelir. Hz. Peygamber'in davetini işitince yanına gidip görüşürler. İslâm'ı kabul edip Medine'ye geri dönerler. İbn Sa'd, verdiği bu bilgilerin ardından Medine'de ilk Kur'ân okunan mescidin Benî Zureyk Mescidi olduğunu söyleyerek mezkûr sahâbînin, bundan sonraki süreçte Kur'ân okuyup İslâmiyet'in Medine'de yayılması için gayret sarf ettiğine işaret etmiştir.⁴⁰ Muahhar kaynaklarda ise bu husus çok daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. İbn Hacer, Zübeyr b. Bekkâr'ın *Ahbâru'l-Medîne*'sine atıfla yer verdiği rivayette Hz. Peygamber'in Râfi'e geçmiş on yılda nazil olan âyetleri verdiğini, sahâbînin de onları alıp yaşadığı yerde⁴¹ kabilesini toplayarak okuduğunu ifade etmiştir.⁴² Semhûdî, İbn Zebâle'ye nispetle yer verdiği benzer bir rivayette, Râfi'in Kur'ân okuma faaliyetinden bahsederken, bahsedilen yerin bu ilk dönemde mezbelelik bir yer olduğunu sözlerine eklemiştir.⁴³ Ancak ilerleyen süreçte mescide dönüştüğü anlaşılmaktadır. Öyle ki İbn Şebbe'nin bildirdiğine göre Hz. Peygamber bu mescidin içine girmiş ancak namaz kılmamıştır. İbn Şebbe'nin Muâz b. Rifâ'a'yı kaynak göstererek yer verdiği rivayette Hz. Peygamber'in Benî Zureyk Mescidi'ne girdiği, abdest aldığı, kıblesinin bu denli isabetle belirlenmesine şaşırıldığı ve fakat namaz kılmadığı bildirilmiştir. Rivayetin sonunda buranın, Kur'ân okunan ilk mescit olduğu ifadesi yer almaktadır.⁴⁴ Bu mescidin ismi ayrıca yine İbn Şebbe'nin tahrîc ettiği ve Hz. Peygamber'in namaz kılmadığı birkaç mescidi zikreden mürsel bir rivayette zikredilmiştir.⁴⁵ İbn Hacer'in eserinde ise bu tür detaylar yer almamakta, sadece Hz. Peygamber'in kible istikametinin doğruluğuna şaşırıldığı ifade edilmektedir.⁴⁶ Benî Zureyk Mescidi'nin adı kaynaklarımızda ayrıca Hz. Peygamber'in yaptırdığı at

³⁶ Bk. Abdülganî, *el-Mesâcid*, s.62-64.

³⁷ Bk. Abdülganî, *el-Mesâcid*, s.57.

³⁸ Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, s.78.

³⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Me'âd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, tahk. Muhammed el-Enver Ahmed Baltacı, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 2000, 1/86.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, tahk. Ihsan Abbas, Dâru Sa'dîr, Beyrut 1968, 1/217.

⁴¹ İbn Hacer rivayetinde bu durum "في موضع" ifadesiyle belirtilmiştir.

⁴² İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, tahk. Ali Muhammed Muavvaz-A'dîl Hamîd Abdulmevcûd, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005, 2/370; Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, tahk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996, 2/75.

⁴³ Semhûdî, *Vefâ*, 3/218.

⁴⁴ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/55. Ayrıca bk. Matarî, *et-Ta'rif*, s.205.

⁴⁵ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/54.

⁴⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/370.

yarırları bağlamında zikredilmiştir. Allah Resûlü'nün eğitimli atları, 5-7 millik bir mesafe olan Hafyâ'dan Seniyyetül'l-Vedâ'ya koşturur, diğerlerini ise yaklaşık 1 millik mesafede Seniyyetü'l-Vedâ'dan Benî Zureyk Mescidi'ne koştururdu.⁴⁷ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) de Seniyyetü'l-Vedâ ile Benî Zureyk Mescidi arasındaki bu mesafenin 1 mil kadar olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸

İbn Şebbe bu mescitle ilgili rivayeti eserinde "hakkında hem namaz kıldığı hem de kılmadığı yönünde rivayetler bulunan" az sayıda mescidi zikrettiği kısımda ele almıştır.⁴⁹ Matarî ise "Medine'de bilinmeyen mescitler" arasında zikretmiştir. Müellif, Benî Zureyk'in yurdu üzerinden mescidin yeriyle ilgili tahminlerde bulunmuştur. Buna göre Benî Zureyk yurdu kendi döneminde bir kısmı surların içinde bir kısmı dışında kalan musallâ⁵⁰ yönünde bulunmaktadır. Burası aynı zamanda Benî Zureyk'e mensup bir Yahudi olan Lebîd b. A'sam'ın Hz. Peygamber için yaptığı iddia edilen sihri attığı kuyunun olduğu Zervân ya da Zî Ervân denilen yerdir.⁵¹ Semhûdî, tıpkı Matarî gibi bu mescide eserinde, "kendi dönemine gelmeyen ancak bulunduğu bölge bilinen mescitler" arasında yer vermiştir.⁵² Semhûdî ayrıca, Buthân vadisinin tarif edilen köşesinde musallâ yönünde iki mescit olduğunu bildiren iki rivayet olduğunu beyanla bunların tam olarak yerlerini izah etmiş ve okuyucuyu, mezkûr rivayetlerdeki mescitlerin Benî Zureyk Mescidi zannetmemeleri hususunda açık bir şekilde uyarmıştır.⁵³

Semhûdî'den sonra mescidin yeri unutulmuş olacak ki Abdülganî Hz. Peygamber'in atları yarıştırdığı mekânda sonradan inşâ edilen Sebâk Mescidi'ne müstakil bir başlık ayırıp içinde "Benî Zureyk Mescidi" ifadesi geçen bir rivayete yer verdiği halde ikisi arasındaki bağlantıyı kuramamış, Benî Zureyk Mescidi ile ilgili yukarıda detaylarını verdiğimiz rivayetleri zikretmemiştir.⁵⁴ Hz. Peygamber döneminde üzerinde herhangi bir yapı bulunmayan musallâ ve çevresinde tarihî süreç içerisinde inşâ edilen dört mescitten (Musallâ Mescidi, Ebû Bekir Mescidi, Ali b. Ebû Tâlib Mescidi ve Ömer b. el-Hattâb Mescidi) bahsettiği bölümde de Benî Zureyk Mescidi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.⁵⁵ Aynı durum Abdülganî'nin verdiği bilgileri Sebâk Mescidi başlığı altında tebliğine alan Yıldırım'ın tebliği için de geçerlidir.⁵⁶

BENÎ MÂZİN B. NECCÂR MESCİDİ

Neccâr oğullarının dört ana kolundan birisi olan Benî Mâzin'in yurdu, Hazrec'e bağlı Benî Zureyk yurdunun yakınında,⁵⁷ Mescid-i Nebevî'nin güney doğu istikametinde yer almaktadır.⁵⁸ İbn Şebbe rivayetinde Hz. Peygamber döneminde mevcut olan ancak Allah Resûlü'nün namaz kılmadığı iki mescit olarak Benî Zureyk Mescidi ile Benî Mâzin Mescidi peş peşe zikredilmiştir.⁵⁹ Gerek İbn Zebâle gerekse İbn Şebbe eserlerinde Hz. Peygamber'in bu mescidin sınırlarını elleriyle çizdiğini, kiblesini belirlediğini

⁴⁷ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad 2000, "Salât", 41; İbn Mâce, *es-Sünen*, Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad 2000, "Cihâd", 44; Ebû Davud, *es-Sünen*, Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad 2000, "Cihâd", 60.

⁴⁸ Buhârî, "el-Cihâd ve's-Siyer", 56.

⁴⁹ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/54.

⁵⁰ Musallâ, Mescid-i Nebevî, Bakî mezarlığı ve Bakî çarşısı üçgeninde yer alan, üzerinde herhangi bir ev ya da çadır bulunmayan açık ve geniş bir arazi idi. Gölgeliği ya da sınırları belli olsun diye onu çevreleyen bir şey yoktu. Bk. İbn Mâce, *es-Sünen*, Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad 2000, "İkâmetü's-salavât", 164.

⁵¹ Matarî, *et-Ta'rif*, s.205.

⁵² Bk. Abdülganî, *el-Mesâcid*, s.231-250.

⁵³ Semhûdî, *Vefâ*, 3/220.

⁵⁴ Bk. Abdülganî, *el-Mesâcid*, s.89-92.

⁵⁵ Abdülganî, *el-Mesâcid*, s. 237-250.

⁵⁶ Yıldırım, "Hz. Peygamber'in Namaz Kıldığı Yerlerin Mescitleştirilmesi", s.357.

⁵⁷ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/161.

⁵⁸ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/55; Semhûdî, *Vefâ*, 3/234.

⁵⁹ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/54.

ancak namaz kılmadığını bildiren rivayetlere yer vermişlerdir.⁶⁰ İbn Zebâle ayrıca Allah Resûlü'nün Benî Mâzin yurduna yaptığı ziyarette oğlu İbrahim'in (ö. 10/632) sütanesi Ümmü Bürde'nin evinde namaz kıldığını da bildirmiştir.⁶¹ Bilindiği üzere oğlu İbrahim dünyaya geldiğinde lohusa olan tüm ensar kadınları İbrahim'in sütanesi olmak istemişlerdir. Hz. Peygamber bu süreçte İbrahim'i Benî Neccâr'dan künyesi Ümmü Bürde olan Havle bint Münzir'e vermiş ve zaman zaman Ümmü Bürde'nin evine giderek oğlu İbrahim'i görmüş ve kaylûle yapmıştır.⁶² Annesi ve babası Benî Adî b. Neccâr'a mensup olmakla birlikte kocası Berâ b. Evs, Benî Mâzin b. Neccâr'a mensup olan Ümmü Bürde, Benî Mâzin yurdunda ikamet ediyordu. Allah Resûlü'nün oğlu İbrahim de Benî Mâzin yurdunda sütanesi Ümmü Bürde'nin evinde iken gözlerini hayata yummuştur.⁶³ Öte yandan Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'lerinde yer alan bir rivayette, Hz. Peygamber'in İbrahim'i Ebû Seyf isimli bir demircinin karısı Ümmü Seyf'e süt emmesi için bıraktığı anlatılmakta ve İbrahim'in onların yanında hayata gözlerini yumduğu bildirilmektedir.⁶⁴ Bu durum biyografi kitaplarında incelenmiş ve ikisinin de emzirmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.⁶⁵ Öte yandan rivayetlerden birisinde İbrahim'in Ümmü Bürde'nin evinde öldüğü, diğerinde ise Ümmü Seyf'in evinde öldüğü ifade edilmiştir. Bu durumda her ikisinin de emzirmiş olması sorunu çözmektedir. Bazı müellifler ise Ümmü Bürde ile Ümmü Seyf'in ya da Ebû Seyf ile Berâ b. Evs'in aynı kişi olduklarını bildirmiştir.⁶⁶ Matarî'nin hiç bu tartışmalara girmeden Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in sütanesi olan Demirci Ebû Seyf'in karısının Benî Mâzin yurdunda yaşadığını ifade ettiği görülmektedir.⁶⁷ Biyografi kaynaklarında Ümmü Seyf ya da Ebû Seyf ile ilgili sadece İbrahim'in sütanesi ve babası oldukları bildirilmiş, mensup oldukları kabile vb. hususlarda bilgi verilmemiştir.⁶⁸ Bu durum Ümmü Bürde ile Ümmü Seyf'in aynı kişi olmaları ihtimalini güçlendirmektedir.

Matarî, Benî Mâzin yurdunun Benî Zureyk yurdundan sonra geldiğini ve Bussa kuyusunun yakınlarında bulunduğunu ifade etmiş, kalıntılar üzerindeki kitâbede Benî Mâzin yazılmasına karşılık kendi döneminde Medinelilerin bu ifadeyi değiştirerek bölgeyi Ebâ Mâzin diye andıklarını ifade etmiştir.⁶⁹ Mescidin yeri iyice unutulmuş olacak ki Semhûdî, konunun sonunda mescidin yeriyle ilgili Matarî'nin ifadelerini aktarmakla yetinmiş, mescidin kendi dönemindeki konumuyla ilgili ilave bilgiler zikretmemiştir.⁷⁰ Tıpkı Benî Zureyk Mescidi gibi ona komşu olan Benî Mâzin Mescidi de Abdülganî ve Yıldırım'ın çalışmaları yer almamaktadır.

BENÎ BEYÂDA MESCİDİ

Bilindiği üzere Hazrec kabilesi, Hazrec'in Cüşem, Avf, Hâris, Amr ve Ka'b adlı beş oğlundan çoğalmıştır. Benî Beyâda da Cüşem'den türeyen alt kollardandır. Benî Zureyk'le kardeş boylardır. Kendilerini Cüşem yoluyla Hazrec'e bağlayan soy şeceresi içerisinde yer alan Âmir'in iki oğlundan birisi

⁶⁰ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/54-55; Semhûdî, *Vefâ*, 3/234.

⁶¹ Semhûdî, *Vefâ*, 3/234.

⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/136.

⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/144; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/363.

⁶⁴ Buhârî, "Cenâiz", 43; Müslim, "Fadâil", 62.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr (İzzüddîn), *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, tahk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, 7/293; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 7/167, 8/363.

⁶⁶ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, tahk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Hamîd Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002, 4/248; Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Lugât*, tahk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 2005, 1/894.

⁶⁷ Matarî, *et-Ta'rîf*, s.211.

⁶⁸ Örneğin bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/136; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 7/166-167, 8/414.

⁶⁹ Matarî, *et-Ta'rîf*, s.211.

⁷⁰ Semhûdî, *Vefâ*, 3/235.

Zureyk, diğeri ise Beyâda'dır.⁷¹ Benî Beyâda yurdu, ensar içerisinde ilk Müslüman olanlardan ve İslâmiyet'in Medine'de yayılmasında büyük emeği olan Es'ad b. Zürâre'nin (ö. 1/623) kırk kişilik bir Müslüman cemaate imamlık yapıp cuma namazı kıldırıldığı yurttur. Bilindiği üzere Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre, Neccâroğullarının dayandığı dört ana kol içerisinde Mâlik'ten türeyen boya mensuptur. Es'ad Hz. Peygamber'in dayıları sayılan Neccâroğulları içerisinde onun Mescid-i Nebvî'nin arazisini satın aldığı Sehl ve Süheyl b. Râfi'le aynı boya mensup olup ortak ataları Sa'lebe b. Ganm b. Mâlik yoluyla Neccâroğullarına bağlanmaktadır.⁷² İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) bildirdiğine göre Ka'b b. Mâlik'in (ö. 50/670) oğlu Abdurrahman, ilk cuma namazı hadisesini şu şekilde anlatmaktadır: Görme duyusunu kaybettiğinde babamı mescide ben götürüyordum. Cuma günü çıktığımızda ezan sesini duyunca Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre için istiğfarda bulundu, dua etti. Bir süre bunları işittim. Sonra kendi kendime dedim ki: "Bu ne aciziyet! Babam her ezan sesi işittiğinde Ebû Ümâme'ye istiğfar edip dua ediyor ve ben nedenini sormuyorum." Bir cuma yine aynı şeyler olunca nedenini sordum. Şöyle cevap verdi: "Oğlum, Allah'ın Resûlü Mekke'den gelmeden önce bize Benî Beyâda Harresi'ndeki Nakî'u'l-Hadamât⁷³ da denilen Hezmü'n-nebit: هزم النبي'te cuma namazını ilk kıldırın kişi Ebû Ümâme'ydi." Babama o gün kaç kişi olduklarını sordum, kırk kişi olduklarını söyledi.⁷⁴ İbn Mâce (ö. 273/887) rivayetinde ise "Nakî'u'l-Hadamât'ta Benî Beyâda Harresi'nde yer alan Hezm'de" ifadesi geçmektedir.⁷⁵ Benî Beyâda yurdu ayrıca Taberânî kaynaklı bir rivayet vesilesiyle de kaynaklarımıza konu olmuştur. İlgili rivayete göre Hz. Peygamber sanki rahmet Benî Sâlim yurduyla Benî Beyâda yurdu arasına indi." şeklinde bir açıklamada bulununca sahâbîler, "Oraya mı taşınalım?" diye sormuşlar, Hz. Peygamber de buna gerek olmadığını ancak ölümlerini oraya gömebileceklerini ifade etmiştir.⁷⁶ Gaybe dair unsurlarından bağımsız olarak rivayet, Benî Sâlim yurduyla Benî Beyâda yurdu arasındaki münasebete dikkat çekmesi açısından önemlidir. Zaten Hz. Peygamber dönemiyle ilgili gaybî unsurlar içerdiği için tartışılan pek çok rivayet aslında sosyal tarih ve dönem folklorü açısından çok kıymetli veriler içermektedir. Benî Beyâda yurdu, tıpkı kardeş boyları Benî Zureyk gibi illere sahne olmuştur. Yukarıda Benî Zureyk yurdunda Akabe Görüşmeleri'ne katılan Râfi b. Mâlik'in burada ilk kez Kur'ân okuduğunu ifade etmiştik. Benî Beyâda yurdu da Es'ad b. Zürâre'nin imamlığında ilk cuma namazına sahne olmuştur. Bu iki hadisenin gerçekleştiği mekânlar birbirine oldukça yakın ya da ortak olabilir. Nitekim Matarî, Benî Beyâda yurdunun Benî Sâlim b. Avf yurduyla Benî Mâzin b. Neccâr yurdu arasında yer aldığını, Allah Resûlü'nün cuma namazını kıldığı Ranûnâ Vadisi'nden, Benî Mâzin'in yerleşik olduğu Buthân Vadisi'ne doğru gidildiğinde Benî Beyâda yurduna varılacağını ifade etmiştir. Hatta Allah Resûlü'nün Rânûnâ Vadisi'nde Benî Sâlim b. Avf yurdunda cuma namazını kıldıktan sonra Medine'ye doğru hareket ettiğinde Benî Beyâda'ya mensup Ziyâd b. Lebîd (ö. 41/661) ve Ferve b. Amr⁷⁷ tarafından karşılandığını ifade etmiştir.⁷⁸

Hz. Peygamber'in hicretinden önce cuma namazı kılınan bir yerin Hz. Peygamber döneminde de mescit işlevini sürdürdüğünü düşünmek son derece doğaldır. O yüzden Benî Beyâda Mescidi de tıpkı

⁷¹ İbn Hazm, *Cemhere*, s.356-357.

⁷² İbn Hazm, *Cemhere*, s.349.

⁷³ Nakî, suyu bol olan kuyu ya da kuyu sularının toplandığı yer anlamına gelmekte olup Ebû Dâvud rivayetindeki "في نقيع الخضمات" ifadesi, çevrede bu tür bir su kaynağı olduğuna işaret etmektedir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut 1997, 6/247.

⁷⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/232; Ebû Dâvud, "Salât", 209; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/417.

⁷⁵ İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 78.

⁷⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 6/30. Heysemî, senesinde yer alan Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî'yi sika kabul edenlerin yanı sıra hakkında farklı hüküm verenlerin de bulunduğunu ifade etmiştir. Heysemî, *Buğye*, 3/685-686.

⁷⁷ Benî Beyâda'ya mensup olan ensardan Ferve b. Amr ile Tebük Gazvesi (9/630) öncesi müslüman olduğunu Hz. Peygamber'e bildiren Rum valisi Ferve b. Amr (ö. 12/633) birbirine karıştırılmamalıdır.

⁷⁸ Matarî, *et-Ta'rif*, s.218-219.

benî Zureyk Mescidi gibi Hz. Peygamber dönemi mahalle mescitleri arasında zikredilmelidir. Allah Resûlü'nün bu mescitte namaz kılıp kılmadığı ayrı bir konudur. İbn Zebâle ve İbn Şebbe eserlerinde, Hz. Peygamber'in Benî Beyâda Mescidi'nde namaz kıldığını bildiren ve kaynağı itibariyle mürsel sayılan rivayetlere yer vermişlerdir.⁷⁹ Ancak Hz. Peygamber'in burada namaz kıldığını ifade etmek için ilave delillere ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin Semhûdî, İbn Zebâle'nin Rihâbe ile ilgili bir rivayetini yorumlayarak Benî Beyâda Mescidi'ne hamletmiştir. İlgili rivayette İbn Zebâle, Hz. Peygamber'in Rihâbe'deki harrede namaz kıldığını ifade etmektedir ki Semhûdî, Rihâbe'nin Benî Beyâda'dan bir boya ait, kuzey tarafında Akreb denilen utumu⁸⁰ olan ve ekip biçilen bir arazi olduğunu ifade etmek suretiyle bu rivayeti Benî Beyâda Mescidi olarak yorumlamıştır.⁸¹ Mescidin muhtemel konumuyla ilgili rivayetler Semhûdî sonrası unutulmuş olacak ki Abdülganî'nin eserinde Benî Beyâda Mescidi ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Müellif sadece Rânûnâ Vadisi'ndeki Cuma Mescidi başlığı altında Medine'de ilk cuma namazlarını kimin kıldırıldığı konusu ele alırken Es'ad b. Zürâre'nin Benî Beyâda Harresi'nde cuma namazı kıldırıldığı rivayetine yer vermiştir.⁸² Yıldırım da Es'ad b. Zürâre'yle ilgili söz konusu rivayete, Abdülganî ile aynı bağlamda ancak Abdülganî'den farklı olarak Sa'd b. Hayseme Mescidi başlığı altında yer vermişse de tebliğde Benî Beyâda Mescidi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.⁸³

BENÎ SÂİDE MESCİDİ

Benî Sâide Mescidi, Hz. Peygamber döneminde Müezzîn Bilâl-i Habeşî'nin (ö. 20/641) ezanını işiten ve içinde namaz kılınan mescitler içerisinde açıkça zikredilir.⁸⁴ Şehir tarihleri, Hazrec'e bağlı bir boy olan Benî Sâide'nin yaşadığı mahalle, bu mahallenin Medine içerisindeki konumu, mahallede yer alan mescit ve Allah Resûlü'nün mezkûr mescitte namaz kılmasına ilişkin pek çok rivayet barındırır. Benî Sâide, Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) halife seçilmesine sahne olan meşhur sakîfesi (toplantı yeri) ve bu sakîfenin Hz. Peygamber'in ziyaret ettiği bir yer olması dolayısıyla şehir tarihleri dışındaki kaynaklar tarafından da önemsenmiştir. Örneğin Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde Allah Resûlü'nün, Benî Sâide yurduna gelip sakîfelerinde yani kabile mensuplarıyla toplandıkları gölgelikte oturup dinlendiğine dair rivayetler mevcuttur. Şehir tarihleri bu gölgelikle mahallenin mescidini ilişkilendirerek, Hz. Peygamber'in Benî Sâide Mescidi'nde namaz kıldığını ifade eden rivayetlere yer verirler. Buhârî ve Müslim'in rivayetleri Benî Sâide'nin reisi olan Sa'd b. Ubâde'nin (ö. 14/635) oğlu Sehl'den gelmekte olup detayları şu şekildedir:

“Hz. Peygamber'e bir kadından sitayişle bahsedildi. Hz. Peygamber de Benî Sâide'ye mensup önemli isimlerden olan Ebû Üseyd'den (ö. 40/660-61), nikâhlanmak üzere kadını davet etmesini istedi. Ebû Üseyd'in girişimleriyle kadın Benî Sâide yurduna getirildi. Hz. Peygamber'e haber gönderildi ve Allah Resûlü Benî Sâide yurduna geldi. İçeri girdiğinde kadın, başını öne eğmiş bir vaziyette oturuyordu. Başını kaldırmadığı gibi Allah Resûlü konuşmaya başlayınca da “Senden Allah'a sığınırım” deyiverdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Tamam, anladım, seni kendi haline bırakıyorum” şeklinde karşılık verdi. Olan bitene şahit olanlar şaşkırdılar ve Hz. Peygamber odadan çıktıktan sonra o kadına “Gelenin

⁷⁹ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/46; Semhûdî, *Vefâ*, 3/240.

⁸⁰ Utum kelimesinin Hz. Peygamber döneminde Medine için birden fazla anlamı bulunmaktadır. Kelime kullanıldığı yere göre “kale”, “kare yapılı geniş bir yüzeye yayılmış her türlü ev” ya da “kabile yurdu” anlamına gelebilmektedir. Bu nedenle metinde Türkçe karşılığı verilmemiştir. Utumun mezkûr anlamları ile ilgili bilgi için bk. Kamacı, “Sâfile”, s. 102.

⁸¹ Semhûdî, *Vefâ*, 3/241.

⁸² Abdülganî, *el-Mesâcid*, s.71.

⁸³ Yıldırım, “Hz. Peygamber'in Namaz Kıldığı Yerlerin Mescitleştirilmesi”, s.349.

⁸⁴ Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, s.78.

kim olduğunu biliyor muydun?” diye sordular. “Hayır” deyince de “Allah Resûlü sana evlilik teklif etmeye gelmişti” dediler.” Kadın bu duruma pişman olduğunu belirtse de sonuç değişmedi. İşte o gün Hz. Peygamber beraber geldiği sahâbîlerle birlikte Benî Sâide Sakîfesi’nde dinlendi. Sonra da Sa’d b. Ubâde’nin oğlu Sehl’den içecek istedi. Sehl de Allah Resûlü ve yanındakilere içecek ikram etti. Sehl’in bildirdiğine göre Resûlullah’ın kullandığı bardağı sonrasında Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz istemiş, Sehl de hediye etmiştir.”⁸⁵

Rivayet dikkatle incelendiğinde Benî Sâide’ye mensup Ebû Üseyd’in aracılık ettiği bir nikâh akdi girişimi, bu hadise sebebiyle Allah Resûlü’nün Benî Sâide yurduna gelmesi, nikâhın başarısız olmasından sonra da sakîfelerinde dinlenip kabilenin reisi Sa’d b. Ubâde’nin oğlunun elinden bir şeyler içmesi anlatılmaktadır. Yani, kabilenin mescidinden ya da Hz. Peygamber’in bu mescitte namaz kılmasından bahsedilmemektedir. Bu bağlantıyı kuran ilk şehir tarihi müellifimiz İbn Zebâle’dir. İbn Zebâle rivayetinde Sa’d b. Ubâde’nin oğlu Sehl’e istinaden “Allah Resûlü mescidin yanındaki sakîfemizde oturdu” ifadesiyle başlayan sözlere yer vermiş, devamında Allah Resûlü içecek bir şeyler isteyince Sehl’in tulumda süt çalkaladığını⁸⁶ bildirmiştir. Hz. Peygamber ikram edileni içmiş, beğenmiş olacak ki tekrar istemiş, ikinci gelen için ise “İlki ikincisinden daha iyiydi” demiştir. Sehl de şaşırılmış ve ikisinin de aynı tulumdan döküldüğünü⁸⁷ ifade etmiştir.⁸⁸ Görüldüğü üzere İbn Zebâle rivayetinde Sehl sözlerine Buhârî-Müslim rivayetinden farklı olarak “Allah Resûlü mescidin yanındaki sakîfemizde oturdu” demek suretiyle mahalle mescidiyle sakîfe arasında doğrudan bağlantı kuran bir ifadeyle başlamıştır. İbn Zebâle rivayetinde Hz. Peygamber’in neden Benî Sâide yurduna geldiğine ilişkin bir bilgi yer almamaktadır.

İbn Zebâle versiyonun izini şehir tarihleri dışında sürdürdüğümüzde, Şâmî’nin (ö. 942/1536) *Sübülü’l-hüdâ*’sında rastlıyoruz. Şâmî rivayetinde Sehl, “Mescidin yanındaki sakîfemizde: *في سقيفتنا التي عند المسجد*” değil, “mescidin yanındaki sakîfesinde: *في سقيفته التي عند المسجد*” ifadesini kullanmaktadır.⁸⁹ Bu çok önemli bir farktır. Çünkü Şâmî’nin tahrîc ettiği versiyondaki ifadenin Benî Sâide yurduyla doğrudan bir bağlantısını kurmak mümkün değildir. Buradaki mescit Mescid-i Nebevî, sakîfe de mescide yakın herhangi bir gölgelik olabilir. İbn Sa’d ve Belâzürî (ö. 279/892-93) ise eserlerinde yine Ebû Üseyd’in aracılık yaptığı ve akamete uğrayan bir izdivaç hadisesini farklı noktalara temas ederek anlatmışlardır. İbn Sa’d’ın zikrettiği rivayetin detayları şu şekildedir. “Ebû Üseyd’in anlattığına göre Hz. Peygamber Belcûn’lu⁹⁰ bir kadınla evlenir ve Ebû Üseyd’den onu getirmesini ister. Ebû Üseyd de Zübâb Dağı’nın arkasında kalan Şavt’a getirdiği kadını bir utuma yerleştirir. Sonra da Hz. Peygamber’in yanına gidip ailesini getirdiğini ifade eder. Birlikte yürüyerek giderler. Hz. Peygamber yeni nikâhlandığı kadının yanına vardığında kadın “Senden Allah’a sığınırım” der. Hz. Peygamber de “Tamam, istediğin gibi olsun” deyip onun ailesine geri götürülmesini emreder. Ebû Üseyd, kadının davranışına kabile üyelerinin tepki

⁸⁵ Buhârî, “Eşribe” 30; Müslim, “Eşribe”, 88.

⁸⁶ Rivayetteki ifade “خضت له وطبة” şeklindedir. Semhûdî, İbn Zebâle ile Matarî’nin “فخضت” ifadesini kullandıklarını, sonra bir yerde düzeltilmiş şekli yani “مخضت له” ifadesine denk geldiğini söylemiş ki muhakkik Kâsım es-Sâmerrâî, dipnotta kelimenin düzeltilmiş şekli için Merâğî’nin *Tahkîku’n-Nuṣre* isimli eserinin yazma nüshasına atıf yapmıştır. Oysaki eserin Saîd Abdülfettâh tarafından gerçekleştirilen tahkikli neşrinde kelime “فخضت” olarak yazılmıştır. Muhakkik dipnotta nüsha farkından kaynaklı farklı bir yazım tarzına da işaret etmemiştir. Bk. Merâğî, *Tahkîku’n-Nuṣre bi-Telhisî Mealimi Dari’l-Hicre*, tahk. Saîd Abdülfettâh, Mektebetü’Nizâr Mustafa el-Baṣ, Mekke 1997, s.184. Semhûdî, kelimenin “مخض” köküyle kullanılmasının daha doğru olduğunu ifade etmiştir. Bk. Semhûdî, *Vefâ*, 3/221.

⁸⁷ İbn Zebâle rivayetinde “من شيء واحد” yani aynı şeyden ifadesine karşılık rivayetin Şâmî versiyonunda “من شئ واحد” yani “aynı kırbadan” denilmek suretiyle bağlama daha uygun bir ifade kullanılmıştır.

⁸⁸ Semhûdî, *Vefâ*, 3/221.

⁸⁹ Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fi Sireti Hayri’l-İbâd*, tahk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1993, 7/240.

⁹⁰ İbn Hacer İbn Sa’d’ı kaynak gösterdiği rivayette “Benî’l-Cevn: بني الجون” ifadesini kullanmıştır. İbn Hacer, *Fethü’l-Barî*, 9/444-445. Bir diğer rivayette ise “Cevniyye” denilmiş ve kadının isminin Esmâ bint Nu’mân b. Ebi’l-Cevn olduğu ifade edilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethü’l-Barî*, 9/359. İbnü’l-Esir ise kelimeyi “Belcûn” şeklinde yazmakla birlikte kastedilenin “Benî’l-Cevn” olduğunu söylemiştir. Bk. İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/235. Aynı açıklama Halebî’nin *Siyer*’inde de mevcuttur. Bk. Halebî, *es-Siretü’l-Halebiyye*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1980, 3/418.

gösterdiklerini, kadının her ne kadar “Tuzağa düşürüldüm, bana Resûlullah’a böyle söylemem söylendi” dese de⁹¹ ailesinin “Araplar arasında adımızı çıkardın” şeklinde karşılık verdiğini ifade etmiştir. Kadın Ebû Üseyd’e döner ve “Olanlar oldu, ben şimdi ne yapacağım?” diye sorar. Ebû Üseyd de evinde oturup ümmehâtü’l-mü’minîne uygulanan hicâb hükümlerini uygulamasını, kendisinin de onlardan olduğunu söyler.⁹²

Aynı hadise kadının ismi ve kabilesiyle ilgili detaylar zikredilerek iki farklı içerikle Belâzürî tarafından da aktarılmıştır. Birinci rivayette konuyu Benî Sâide ile ilişkilendiren hiçbir husus bulunmamaktadır. Kelbî’den gelen nakil şu şekildedir: “Hz. Peygamber Esmâ bint Nu’mân b. Esved b. Hâris b. Şürâhîl b. Kindî b. Muâviye b. el-Cevn b. Âkilülmürâr ile evlendi. Esmâ, çok güzel bir kadındı. Mehri on iki ukiyye ve bir neş idi.⁹³ Hz. Peygamber’in hanımlarından birisi ona, “Sen melik kızıydın, Resûlullah’tan Allah’a sığınırsan, onun katında makbul bir yer elde edersin” dedi. Hz. Peygamber yanına yaklaşınca Esmâ, “Senden Allah’a sığınırım” dedi. Hz. Peygamber de iki kere “Sığınılacak kimseye sığındın” dedikten sonra yüzünü ondan çevirdi ve ailesine geri dönmesini istedi. Kadın her ne kadar kandırıldığını söylediye de Hz. Peygamber geri dönmedi. Sonrasında Esmâ, Muhâcir b. Ebû Ümeyye el-Mahzûmî ve ardından Kays b. Hübeyre el-Murâdî ile evlenmiştir. Hz. Ömer onunla evlendikleri için bu iki kişiyi cezalandırmaya kalkınca da hicâb hükümlerinin ona farz olmadığı, ümmehâtü’l-mü’minîn arasında isminin geçmediği ifade edilmiştir.⁹⁴ Belâzürî, Vâkîdî’den (ö. 20/823) naklen hadiseyi bir de Benî Sâide’den olan Ebû Üseyd’e ve Benî Sâide utumuna bağlayan şöyle bir detayla zikretmiştir. Necid bölgesinde Şerebbe’de hüküm süren Nu’mân el-Kindî geldi Hz. Peygamber’e gelerek Müslüman oldu ve “Arap kadınları içerisinde en güzeliyle seni evlendireyim mi?” diye sordu. Hz. Peygamber bahsettiği kadınlara on iki ukiyye ve bir neş mehir karşılığında evlendi, ki bu beş yüz dirheme karşılık gelmektedir. Hz. Peygamber kadını alması için Ebû Üseyd es-Sâidî’yi gönderdi. Kadın, çok ama çok güzeldi. Hz. Peygamber’in eşlerinden birisi bu durumda rahatsız olup aklına gelen bir planı devreye soktu ve mezkûr kadının yanına gidip “Hz. Peygamber’in katında değerli olmak istiyorsan ondan Allah’a sığın, hoşuna gidecektir” dedi. Vâkîdî’den naklen olayın devamı Ebû Üseyd’in ağzından şöyle nakledilmiştir: Hz. Peygamber, Benî Cevn kabilesinden olan bir kadına gönderdi. Onu getirdim, Benî Sâide utumuna yerleştirdim. Hz. Peygamber yanına girdiğinde kadın “Senden Allah’a sığınırım” dedi.” Hz. Peygamber odadan çıktı ve Ebû Üseyd’e kadını geri göndermesini söyledi. Ebû Üseyd de onu kabilesine geri gönderdi. Kavminin yanına gidince, kadına “Sen makbul bir insan değilsin, Araplar arasında bizim adımızı çıkardın” dediler. Kadın kimseyle görüşmeden evinde oturdu ve Necid’de ailesinin yanında iken Hz. Osman zamanında öldü.⁹⁵

Bu ikinci grup rivayet Sa’d b. Ubâde’nin oğlu Sehl’den değil aracı konumundaki Ebû Üseyd’den ya da başka kaynaklardan gelmektedir. Hz. Peygamber Zübâb Dağı’nın arkasındaki Şavt denilen yerde bulunan bir utuma gelmiştir. Burada nikâh akdi akamete uğramıştır. İlk bakışta hadiseyi Benî Sâide yurduna bağlayan tek hususun Ebû Üseyd olduğu izlenimi elde edilse de Belâzürî’nin yer verdiği

⁹¹ İbn Hacer’in rivayetin farklı versiyonlarını zikrederken yer verdiği bir detayda Hz. Peygamber’in, kadının güzelliğini kıskanan hanımlarından birisinin “Eğer böyle söylersen Hz. Peygamber sana teveccüh gösterir” diyerek kadını kandırıldığı, durumu öğrenen Hz. Peygamber’in hanımlarına “Sizler Yusuf’un başını derde sokan kadınlarsınız” dediği bildirilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, 9/445. Hatta bu kişilerin Hz. Âişe ile Hafsa olduğu ve kadının saçlarını tarayıp süslemek için yanına girdiklerinde böyle söyledikleri bildirilmiştir. Bk. Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşraf*, tahk. Suhey1 Zekkar-Riyâd Ziriklî, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1996, 2/598; İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, 9/445.

⁹² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 8/146.

⁹³ Neş, nisf ukiyye yani bir ukiyyenin yarısına tekâbül etmektedir. 1 ukiyye=40 dirhem=118.8 gr. ölçüsü üzerinden hareket edildiğinde yaklaşık 500 dirheme tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

⁹⁴ Belâzürî, *Ensâb*, 2/596.

⁹⁵ Belâzürî, *Ensâb*, 2/597.

versiyonlardan birisi açıkça hadisenin Benî Sâide utumunda gerçekleştiği ifade etmektedir. Yani Buhârî-Müslim rivayetinde anlatılan hadiseyle tabakât ve ensâb kitaplarında anlatılan hadise aynıdır. Sadece olay, farklı lafızlar, farklı detaylar ve farklı veçheleriyle anlatılmıştır. Bu iki grup rivayetin aynı hadiseye işaret ettiğini gösteren bir diğer husus ise Zübâb Dağı ile ilgili detayda gizlidir. İbn Sa'd rivayeti hadisenin Zübâb Dağı'na yakın bir yerde gerçekleştiğini söylemekte, Belâzürî versiyonu ise Zübâb Dağı yakınlarındaki Benî Sâide yurdunda meydana geldiğini ifade etmektedir. O halde Benî Sâide'nin yurdu ile Zübâb Dağı arasındaki bağlantının netleştirilmesi gerekmektedir.

Benî Sâide yurdunun yerinin tespitinde Hz. Peygamber'in bu kabilenin yurduna gittiği ve mescidinde namaz kıldığını bildiren şehir tarihi rivayetleri önem arz etmektedir. Bu rivayetlerde ilk dikkat çeken Benî Sâide Sakîfesi ile ilgili “uzak, Medine evlerinin dışında, Medine içinde” şeklinde yurdun konumuna işaret eden betimlemelerdir. İbn Şebbe'nin eserinde yer alan ve Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mescitlerden bahseden bir rivayet şu ifadelerle başlamaktadır: “Hz. Peygamber Benî Sâide'de namaz kıldı, uzak sakîfelerinde (سقيفتهم القصى) oturdu...”⁹⁶ “Uzak sakîfe” ifadesi İbn Şebbe rivayetlerinde de mevcuttur. Burada Sehl, Hz. Peygamber'in Benî Sâide'nin uzakta olan sakîfesinde oturduğunu ifade etmiştir.⁹⁷ Yine İbn Şebbe'nin yer verdiği bir diğer rivayette ise “Medine evlerinin dışındaki (الخارج من بيوت المدينة) Benî Sâide Mescidi” ifadesi kullanılmıştır.⁹⁸ Sa'd b. Ubâde'nin oğlu Sehl'in oğlu Abbâs'tan gelen bir diğer rivayette ise Hz. Peygamber'in Medine'nin sınır çevresindeki (جوف المدينة)⁹⁹ Benî Sâide yurdunda namaz kıldığı ifade edilmiştir.¹⁰⁰

Görüldüğü üzere erken dönem şehir tarihleri Benî Sâide yurdunu “kusvâ: قصى” yani uzak, “hâric: خارج” yani dış ve “cevf: جوف” yani bir merkezi çevreleyen kısım ifadelerini kullanarak ifade etmişlerdir. Semhûdî bu ifadeleri, Benî Sâide'nin farklı kollarına ait birden fazla yurt olarak yorumlamıştır. Bununla da kalmamış, Benî Sâide Sakîfesi'ni de bahsettiği Benî Sâide yurtlarının dışına yerleştirmiştir. Ona göre Benî Sâide Sakîfesi Sa'd b. Ubâde'nin evi ve bahçesinin yanındadır. Sa'd'ın evi ve bahçesi ise Benî Sâide yurdunda değil, mensubu olduğu Ebû Huzeyme oğullarıyla birlikte musallânın yanında yer alan Medine çarşısının hemen yakınlarında yer almaktadır. Burada incelenmesi gereken Semhûdî'nin yukarıda işaret ettiğimiz ifadelerden yola çıkarak Benî Sâide'ye ait dört farklı yurdu olduğunu ileri sürmekte haklılık payının olup olmadığıdır. Müellifimiz, Benî Sâide'ye ait dört farklı yurttan bahsetmektedir. Bu yurtlardan ilki Medine çarşısının doğusunda ve Budâa kuyusunun yanında, üçüncüsü Zübâb Dağı'nın kuzeyinde, dördüncüsü ise Medine'nin kuzeyinde bu üçüncü yurda yakın bir yerde bulunmaktadır.

Semhûdî, yukarıda incelediğimiz İbn Sa'd ve Belâzürî rivayetlerinde bahsedilen yerin Zübâb Dağı'nın kuzeyindeki dördüncü yurt olduğunu, sâbık şehir tarihlerindeki “kusvâ ve hâric” ifadelerinin de bu yurdu tanımladığını düşünmektedir. “Cevf” kelimesiyle kastedilen ise Mescid-i Nebevî'ye göre bir miktar uzak konumda yer alan Zübâb Dağı'nın çevresini değil, Budâa kuyusunun yanında, biraz daha Mescid-i Nebevî'ye yakın bir yerde olmalıdır. Semhûdî bu yorumu yaparken “cevf” kelimesinin sözlük anlamından hareket etmiş ve Medine'nin yeni merkezi Mescid-i Nebevî olduğuna göre cevfe kelimesiyle kastedilen yerin mescide daha yakın bir yer olması gerektiğini düşünmüştür.¹⁰¹ Oysaki cevfe'l-Medîne ifadesi kaynaklarımızda Mescid-i Nebevî'nin hemen yanında olmayı değil, şehrin Âliye-Sâfile şeklinde

⁹⁶ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/52; Semhûdî, *Vefâ*, 3/220.

⁹⁷ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/55; Semhûdî, *Vefâ*, 3/220.

⁹⁸ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/46.

⁹⁹ Cevf kelimesinin “Medine sınır çevresi” anlamı için sonraki ikinci paragrafı inceleyiniz.

¹⁰⁰ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/46; Semhûdî, *Vefâ*, 3/220.

¹⁰¹ Semhûdî, *Vefâ*, 3/222.

iki bölgeye ayrılmakla birlikte belirli bir merkezi olmayan Yesrib'den Medine'ye dönüşümünde, Mescid-i Nebevî ile oluşan yeni merkeze yakın olmayı ifade etmektedir. Örneğin “cevf” kelimesi Harre Vakası'nda (63/683) Medineliler hendek kazıp mevzilendiklerinde, Benî Hârise Şamlıları kendi yurtlarından içeri aldıktan sonra Medine'den gelen tekbir seslerini ifade ederken kullanılmıştır. İfade şu şekildedir: “Benî Hârise Şamlıları hendeğin yanından içeri aldıklarında “Medine'nin cevfinden: جوف المدينة” tekbir sesleri duyuldu ve hendek başlarında mevzilenenler ailelerinin durumundan endişe ederek mevzilerini terk ettiler.”¹⁰² Bu rivayette cevfü'l-Medîne ile hendek hattının gerisi yani Mescid-i Nebevî ile hendek hattı arasındaki mesafe kastedilmiştir. Benî Cüzâm kabilesinden Rifâa b. Zeyd'in Hz. Peygamber'le görüşmek üzere Medine'ye gelmesi anlatılırken “Medine'nin içlerine doğru: الى جوف المدينة” üç gece boyunca yürüdüler. Medine'ye gelince Mescid-i Nebevî'ye girdiler.” ifadesi kullanılmıştır ki bu cümlede de Mescid-i Nebevî'ye belirli bir mesafedeki alanın kastedildiği net bir şekilde anlaşılmaktadır.¹⁰³

Cevf kelimesinin ardından, Semhûdî'nin Benî Sâide'ye ait dört farklı yurt tezini ileri sürerken zikrettiği diğer yer isimlerini yani Zübâb ve Budâa ile Şavt'ı incelemek gerekmektedir. Zübâb, Hendek Gazvesi'nde çatışmaların en sıcak yaşandığı alandır. Müslümanlar Hz. Peygamber'in emriyle Sel' Dağı çevresinde bir hendek alanı belirlemişlerdir. Bu alan Vâkîdî'nin verdiği detaylara göre Mezâd'dan Zübâb'a, oradan da Râtic'e kadar uzanmaktadır. Hz. Peygamber sahâbîler arasında iş bölümü yapmış ve Râtic'ten Zübâb'a kadar olan yeri muhâcirlere, Zübâb'dan Hurbâ'daki¹⁰⁴ Benî Ubeyd Dağı'na kadar olan kısmı ise ensara kazdırmıştır.¹⁰⁵ Mezâd ile Râtic arasındaki bu alan gazvenin tüm şiddetiyle sürdüğü, sıcak çatışmaların yaşandığı, düşman birliklerinin münavebeli olarak hendeği aşma girişimlerinde bulunduğu en hareketli alandır.¹⁰⁶ Ebû Üseyd'in kadını getirdiği Zübâb'ın arkasındaki Şavt ise Mescid-i Nebevî'den yola çıkıldığında Uhud'a gidilen Kanât Vâdisi yönünde bir yerleşim yeri olup Hz. Peygamber Uhud Gazvesi için Medine'den ayrıldığında Şavt'tan da geçmiştir.¹⁰⁷ Hatta burası aynı zamanda İbn Übey'nin adamlarıyla Uhud Gazvesi öncesi savaşmaktan vazgeçip döndüğü yerdir.¹⁰⁸ Şavt, Zübâb Dağı'nın Kanât Vâdisi'ne bakan tarafında bulunuyordu.¹⁰⁹ Zübâb-Hendek Gazvesi bağlantısı önemli bir bağlantıdır. Çünkü Seyyah İbn Cübeyr (ö. 614/1217) *Rihle*'sinde hendek kazılan hatla Mescid-i Nebevî arasındaki bölgeyi tarif ederken bir su kaynağından bahsetmektedir. Yağmur sularını kirlenmeden muhafaza eden bir yapısı bulunan bu su kaynağı, Medinelilerin elbiselerini yıkayıp temizledikleri ve su elde ettikleri önemli bir kaynaktır. İbn Cübeyr bu su kaynağının Medine yani Mescid-i Nebevî tarafında ise Budâa Kuyusu olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “ولجهة الجوف منه بئر وبضاعة”.¹¹⁰ Yani cevfv, Mescid-i Nebevî'nin yakınında olmayı değil, Zübâb Dağı'nı da içine alan hendek hattının Mescid-i Nebevî tarafında yer almayı ifade etmektedir. Budâa kuyusu ise coğrafya kitaplarının ifade ettiği üzere Benî Sâide yurdunda bulunmaktadır.¹¹¹ Yani hadis-tabakât ve ensâb kitaplarında yer alan rivayetlerdeki Zübâb Dağı, Şavt, Budâ'a ifadeleriyle şehir tarihlerindeki kusvâ-hâric ve cevfv ifadeleri hep Zübâb Dağı'nı içine alan hendek hattının Mescid-i Nebevî merkezli Medine tarafında kalan

¹⁰² Halîfe b. Hayyât, *Kitâbü'l-Târîh*, tahk. Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Lübnân 1993, s.182; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 13/88-89.

¹⁰³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/808; Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 4/399.

¹⁰⁴ Hurbâ detayı için bk. Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, tahk. Marsden Jones, Müessesetu'l-A'lâ'li'l-Matbuât, Beyrut 1989, 2/450.

¹⁰⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, 2/445-446.

¹⁰⁶ Vâkîdî, *el-Megâzî*, 2/468.

¹⁰⁷ Bekrî, *Mu'cemü Me'sta'cem min Esmâ'î'l-Bilâd ve'l-Mevâzî' (mevâzî')*, tahk. Mustafa es-Sakkâ, Alemu'l-Kutub, Kahire 1945-1951, 1/117.

¹⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/448.

¹⁰⁹ Semhûdî, *Vefâ*, 3/222.

¹¹⁰ İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Dâru Sâdir, Beyrut 1964, s.176.

¹¹¹ Bekrî, *Mu'cem*, 1/255; Yakût, *Mu'cemü'l-Büldân*, tahk. Ferîd Abdulazîz el-Cündî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1989, 1/355.

bölümüne atıf yapmakta ve bu bölgede ikâmet eden Hazrec ve mütteliklerine bağlı kollarla birlikte Benî Sâide yurdu kastedilmektedir.

Hazrec'in Benî Sâide kolunun aslında birisi Zübâb Dağı çevresi diğeri Budâa kuyusu çevresi olmak üzere iki ayrı yurdu olmadığını, bu ifadelerin Zübâb Dağı'nın Mescid-i Nebevî tarafında kalan eteklerini ve çevresini ifade ettiğini izah ettikten sonra sıra Benî Sâide Mescidi ile Hz. Peygamber'in burada namaz kılıp kılmadığı meselesine gelir. Hadis ve tabakât-ensâb kitaplarındaki rivayetler Hz. Peygamber'in Benî Sâide yurduna gittiğini ve sakîfelerinde oturduğunu izah etmekte ancak Benî Sâide Mescidi'nden ve Hz. Peygamber'in burada namaz kıldığından söz etmemektedirler. Şehir tarihçilerinden İbn Zebâle, öncelikle Benî Sâide Sakîfesi'nin Benî Sâide Mescidi'nin yanında olduğundan bahisle bu iki mekân arasındaki bağlantıya işaret etmiş, İbn Şebbe de bir kısmı sahâbîden bir kısmı tâbiünden olmak üzere çeşitli şahitliklerle Hz. Peygamber'in Benî Sâide yurdu ve mescidinde namaz kıldığını bildiren rivayetlere yer vermiştir. Şehir tarihlerinde yer alan ve "Hz. Peygamber falanca mescitte namaz kıldı" şeklindeki ifadelerin bir kısmının anakronik bir yaklaşımla aslında o dönemde olan bir mescide değil, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bir mekâna işaret ettiği, mezkûr mekânda sonradan mescit inşa edildiği tespit edilmiştir.¹¹² Benî Sâide Mescidi ile ilgili rivayetleri bunlardan ayıran en önemli husus şehir tarihleri dışında, Hz. Peygamber'in Benî Sâide yurdu ve sakîfesini ziyaret ettiğini ortaya koyan pek çok şahitlik bulunmasıdır. Medine'de Mescid-i Nebevî ile birlikte Hz. Peygamber döneminde cemaatinin Bilâl'in ezanını duyup mescitlerinde namaz kıldıkları dokuz mescit arasında Benî Sâide Mescidi'nin isminin zikredilmesi de kayda değerdir.¹¹³ Şehir tarihleri ise mescidin sakîfenin yanında bulunduğunu ifade eden müstakil rivayetlere yer vermek suretiyle mescidin durumu ve konumu ile ilgili soru işaretlerinin giderilmesini sağlamışlardır.

Benî Sâide Mescidi ilk dönem kaynaklarında ismi zikredilen bir mescit olmakla birlikte yeri zamanla unutulmuştur. Semhûdî İbn Zebâle rivayetine atıfla Benî Sâide yurdunun Hz. Peygamber dönemindeki konumuyla ilgili selefi Matarî'nin görüşlerini eleştirmekle birlikte mescidin tarihî gelişimi ya da kendi dönemindeki özellikleriyle ilgili bilgi vermemiştir. Bu durum Abdülganî'nin eserine de sirayet etmiş ve müellif, mescitle ilgili herhangi bir başlık açmadığı gibi bir vesileyle Benî Sâide yurdu ve Benî Sâide Mescidi'nin olası yeriyle ilgili şehir tarihçilerinin tartışmalarını da zikretmemiştir.

BENÎ ABDÜLEŞHEL MESCİDİ/RÂTİC MESCİDİ/VÂKİM MESCİDİ

Benî Abdüleşhel, Evs'in oğlu Mâlik'in Mürre soyundan gelen Cüşem b. Hâris b. Hazrec'in iki oğlu Abdüleşhel'den türeyen bir boydur. Kardeşi Za'ver/Za'verâ ile birlikte Râtîc denilen bölgeye yerleşmişlerdir. Bu iki boya yaşadıkları yerden ötürü Râtîc ehli de denilmiştir. Benî Abdüleşhel oldukça kalabalık bir boydur.¹¹⁴ Buradaki bir utum da bölgeye nispeten Râtîc ismiyle anılmaktadır.¹¹⁵ Râtîc Hendek Gazvesi'nde (5/627) hendek kazılan sınırlar üzerinde yer alan bir bölgedir. Sel' Dağını ana karargâh olarak belirleyip arkalarına alan Müslümanlar Hz. Peygamber'in emriyle dağın çevresinde bir hendek alanı belirlemişlerdir. Bu alan Vakıdî'nin verdiği detaylara göre Mezâd'dan Zübâb'a, oradan da Râtîc'e kadar uzanmaktadır. Hz. Peygamber sahâbîler arasında iş bölümü yapmış ve Râtîc'ten Zübâb'a

¹¹² Şehir tarihlerindeki söz konusu rivayetler için bk. Kamacı, "Sâfile", Kamacı, "Aliye", ilgili yerler.

¹¹³ Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, s.78; Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/458; İbn Receb, *Fethü'l-Bârî*, 3/416.

¹¹⁴ İbnü'l-Kelbî, *Neseb*, 1/375; İbn Hazm, *Cemhere*, s.345.

¹¹⁵ İbnü'l-Esir (Mecdüddîn), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, tahk. Mahmûd Muhammed et-Tannâhî-Tahir Ahmed ez-Zâvî, Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1963-1965, 2/193. Yâkût, utumun "Yahudilere ait" olduğunu bildiren bir detaya yer vermiştir. Bk. Yâkût, *Mu'cem*, 3/13.

kadar olan yeri muhâcirlere, Zübâb'dan Hurbâ'daki¹¹⁶ Benî Ubeyd Dağı'na kadar olan kısmı ise ensara kazdırmıştır.¹¹⁷ Râtic'de yaşayan Benî Abdüleşhel de hattı Râtic'e getirip böylece Mescid-i Nebevî'nin Uhud Dağı'na bakan yönünü de hendekle çevirmişlerdir.¹¹⁸

Hz. Peygamber'in Benî Abdüleşhel Mescidi'ndeki faaliyetlerine ilişkin pek çok farklı nakil bulunmaktadır. Örneğin, Allah Resûlü'nün akşam namazını edâ ettiği mescitte namazın ardından iki rekât namaz kıldıklarını gördüğü sahâbîleri "Bu evlerin namazıdır" şeklinde uyardığı görülmektedir.¹¹⁹ Yine Hz. Peygamber bu mescitte secde ederken, taşların soğuşundan rahatsız olmamak için elbisesiyle ellerini korumuştur.¹²⁰ Son olarak Hz. Peygamber'in burada kendisine ikram edilen bir parça etten yiyip sonrasında suya dokunmadan namaz kıldığı ifade edilmiştir.¹²¹

Hz. Peygamber'in namaz kıldığı Benî Abdüleşhel Mescidi'ni, kabilenin kardeş boy Za'ver/Za'verâ ile birlikte yaşadığı bölgeye nispetle Râtic Mescidi şeklinde zikreden kaynaklar şehir tarihleridir. Semhûdî'nin ifadesine göre İbn Zebâle'nin eserinde bu yönde bir rivayet mevcuttur.¹²² İbn Şebbe'nin zikrettiğine göre Hz. Peygamber Râtic Mescidi'nde namaz kılmış ve bölgede bulunan Câsûm kuyusundan su içmiştir.¹²³ Câsûm kuyusu denince de akla Benî Abdüleşhel'le aynı yurdu paylaşan kardeş boy Za'ver/Za'verâ'ya mensup olan Ebû'l-Heyssem Mâlik b. Teyyihân gelmektedir. Özellikle hadis ve tabakât kitaplarında Hz. Peygamber'in Ebû'l-Heyssem'in meşhur bahçesine yaptığı ziyaret ve Câsûm kuyusunun tatlı suyundan içmesine ilişkin detaylar yansımıştır. Detaylar şu şekildedir:

Hz. Peygamber, sıcak bir yaz günü iyiden iyiye acıkmış olarak evinden çıktı. Yolda Hz. Ebû Bekir ve Ömer'le karşılaştı ki Hz. Ebû Bekir Allah Resûlü'nün halini hatırını sormak, Hz. Ömer ise karnını doyuracak bir şeyler bulmak ümidiyle dışarı çıkmıştı.¹²⁴ Birlikte Akabe görüşmelerinde Müslüman olan Evs kabilesine mensup sahâbîlerden Ebû'l-Heyssem'in evine gittiler. Ebû'l-Heyssem, hicret ettiği ilk günlerden itibaren Hz. Peygamber'in evine, kendisine ait olan ve tatlı suyuyla meşhur olan Câsûm kuyusundan su getirmiş ve kapısında bekleyerek hizmet etmişti. Hurma bahçeleri vardı ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapıyordu. Hz. Peygamber ve beraberindekiler, bu cömert sahâbîye "Soğuk su var mı?" diye sordular. Sahâbî, eskimiş bir kırba içerisinde (şecb: الشجب)¹²⁵ getirdiği kar gibi soğuk suyu keçisinden sağdığı sütle karıştırarak ikram etmiştir. Sonra "Gölgeliğimiz var, serindir" diyerek oraya davet etmiş, acve, ibn-i tâb ve ümmehâtü cerâzîn cinsi yaş hurma ikram etmiştir.¹²⁶ Ardından oldukça geniş bir kap içerisinde (cefne: الحفنة) üzerinde, etinin çoğu sıyrılmış, ancak ince et zarı kalmış kemik parçaları (العراق) olan tirit yemeği getirmiştir.¹²⁷ Namaz vakti gelince karısı arkada olduğu halde Hz.

¹¹⁶ Hurbâ detayı için bk. Vâkidi, *el-Megâzî*, 2/450.

¹¹⁷ Vâkidi, *el-Megâzî*, 2/445-446.

¹¹⁸ Vâkidi, *el-Megâzî*, 2/450.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, s.1741; İbn Şebbe, *Târîh*, 1/48; İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 111; Ebû Dâvud, "Tatavvu", 15. Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in tahrîc ettiği hadisin ricalinin sika olduğunu ifade etmiştir. Bk. Heysemî, *Buğye*, 2/482.

¹²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/453; İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 64.

¹²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/319; İbn Şebbe, *Târîh*, 1/48; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 25/148-149. Heysemî, Taberânî'nin senedindeki iki kişi ile ilgili bilgi bulamadığını ifade etmiştir. Bk. Heysemî, *Buğye*, 1/575.

¹²² Semhûdî, *Vefâ*, 3/224.

¹²³ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/50; Semhûdî, *Vefâ*, 3/224.

¹²⁴ Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad 2000, "Züh'd", 39; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/145.

¹²⁵ Şecb eskimiş kırbayı ifade ettiğinden, bir süre sonra ağzının kesildiği ve kırba olarak değil de yaş hurmayı saklamak üzere kullanıldığı ifade edilmiştir. Bk. İbn Manzûr, *Lisân*, 3/397.

¹²⁶ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 10/96-97. Tirmizî rivayetinde bildirildiğine göre üzerinde yaş ve kuru hurmaların karışık olarak yer aldığı bir hurma dalı (kınv: قن) getirmiş, Hz. Peygamber "Bizim için yaş olanları toplayıp getirseydin daha iyi olmaz mıydı?" dediğinde de "Hep yaşından hem kurusundan dilediğiniz gibi yiyin istedim" şeklinde cevap vermiştir. Bk. Tirmizî, "Züh'd", 39.

¹²⁷ Yine Tirmizî'nin rivayetine göre yemek yapmak üzere ayağa kalkınca, Hz. Peygamber "Süt veren hayvanı kesme!" şeklinde uyarılmış, Ebû'l-Heyssem de bir yaşını doldurmuş dişi keçi yavrusu (anâk: عناق) ya da erkek keçi yavrusu (cedy: جدى) kesmiştir. Bk. Tirmizî, "Züh'd", 39.

Peygamber, onlara namaz kıldırması, sonra gölgeliğe gitmiş, öğle namazından sonra iki rekât namaz kılmış, sağ ayağını kendine çekip sol ayağını uzatarak dinlenmiştir.¹²⁸

Böylece Hz. Peygamber'in Benî Abdüleşhel yurdunu, mescidini ve bu yurttaki yer alan Ebü'l-Heysem'in bahçesini sıklıkla ziyaret ettiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu ziyaretlerde elbette Evs'in önde gelenlerinden olan ve Medine'de İslam'ın yayılmasında çok önemli bir payı bulunan Sa'd b. Muâz'ın Benî Abdüleşhel'e mensup olup Râtic'de yaşamasının da önemli bir payı bulunmaktadır.¹²⁹ Hz. Peygamber sıklıkla Sa'd'ın evini ziyaret etmiş, onun vefatından sonra da ziyaretlerine devam etmiştir. Hatta Semhûdî, Vâkîdî'ye nispetle Hz. Peygamber'in gerek Sa'd'ın sağlığında gerekse vefatından sonra en çok ziyaret ettiği ensar yurdunun Benî Abdüleşhel yurdu olduğunu ifade etmiştir.¹³⁰

Benî Abdüleşhel Mescidi'nin bir diğer ismi Vâkım Mescidi'dir. Harretüvâkım'da yer aldığı için Vâkım Mescidi denilmiştir.¹³¹ Matarî, Benî Abdüleşhel yurdunun Benî Zafar yurdu ile birlikte Harretüşşarkiyye tarafından yer alan Vâkım harresinde yer aldığını belirttiğinden sonra Yezid b. Muâviye (60-63/680-683) döneminde olan Harre Vakası'nın da burada gerçekleştiği detayını vermiştir.¹³²

Mescidin bir diğer ismi ise kabilenin yaşadığı bölgeye nispetle Râtic Mescidi'dir. Benî Abdüleşhel'e ait Râtic Mescidi Medine'de Mescid-i Nebevi ile birlikte Hz. Peygamber döneminde cemaatinin, Bilâl'in ezanını duyup mescitlerinde namaz kıldıkları dokuz mescit arasında zikredilmiştir. Her ne kadar bu rivayete yer veren bazı kaynaklarda ifade "Benî Abdüleşhel'e ait Râbih Mescidi"¹³³ ise de Dârekutnî bu ifadeyi "Benî Abdüleşhel'e ait Râtic Mescidi" şeklinde zikrederek noktalamadan kaynaklı bir hata olduğunu gözler önüne sermiştir.¹³⁴ Semhûdî Benî Abdüleşhel Mescidi ile Râtic Mescidi'ni farklı mescitler gibi ele almıştır. Oysaki Benî Abdüleşhel Mescidi ile ilgili rivayetlerden birisinde mescidin isminin Hârretüvâkım'a nispetle Vâkım Mescidi olarak geçmesi ve Dârekutnî rivayetinde Benî Abdüleşhel'e ait Râtic Mescidi denilmesi mezkûr ifadelerin tamamının, Benî Abdüleşhel yurdundaki mescide işaret ettiğini gösterir. Benî Abdüleşhel yurdunun Medine'deki yeri ve konumuyla ilgili detaylı tartışmalara girmekle birlikte şehir tarihçileri, bu mescidin kendi dönemlerindeki durumu hakkında sessiz kalmışlardır. Bu sessizlik Abdülganî ve Yıldırım'a da sirayet etmiş ve Hz. Peygamber'in namaz kıldığı, ancak kalıntıları günümüze gelmeyen mescit söz konusu eserlerde kendisine yer bulamamıştır.

BENÎ HÂRİSE MESCİDİ

Benî Hârise, Benî Amr b. Mâlik b. Evs'den türeyen ve Nebî olarak isimlendirilen üç büyük koldan birisidir. Diğer ikisi Benî Zafar ve Benî Abdüleşhel'dir.¹³⁵ Zaten İbn Şebbe rivayetinde birbirine komşu yurtlarda yaşayan bu üç kolun mescidi art arda zikredilmiştir.¹³⁶ Benî Hârise Mescidi, kıblenin değiştiği haberi geldiğinde kıblesini anında değiştiren mescitlerden birisidir. Benî Hârise mescidinde öğle ya da ikindi namazını kılmakta olan Tüveyle bint Eslem, ilk iki rekâtı Mescid-i Aksâ

¹²⁸ Belâzürî, *Ensâb*, 2/702.

¹²⁹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, 1/157; İbn Hazm, *Cemhere*, s.339.

¹³⁰ Semhûdî, *Vefâ*, 3/228.

¹³¹ İbn Şebbe rivayetlerinden birisinde "Benî Abdüleşhel Yurdundaki Vâkım Mescidi'nde" denilmiştir. Bk. İbn Şebbe, *Târîh*, 1/48.

¹³² Matarî, *et-Ta'rif*, s.213.

¹³³ Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, s.78-79; İbn Receb, *Fethü'l-Bârî*, 3/416.

¹³⁴ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/458.

¹³⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, s.471.

¹³⁶ İbn Şebbe, *Târîh*, 1/47; Aynî, *Umde*, 4/403.

yönüne doğru kıldıkları namazın son iki rekatını, kiblenin tahviline ilişkin haberin gelmesiyle Mescid-i Harâm'a doğru kılarak tamamladıklarını, bunun için de erkeklerle kadınların yer değiştirdiğini ifade etmiştir.¹³⁷

Benî Hârise bir süre Benî Abdüleşhel yurdunda yaşamış, sonra İslâmiyet'ten önce biraz daha kuzeyde yer alan komşu yurtlarına taşınmış bir boydur.¹³⁸ Semhûdî'den önce eser vermiş olan Matarî Benî Hârise yurduyla ilgili rivayetlerin hemen ardından Hz. Peygamber'in Benî Abdüleşhel yurdu ve mescidine yaptığı ziyaretleri anlatarak aslında bu bağlantıya işaret etmiştir.¹³⁹ Allah Resûlü'nün Evs'e bağlı Benî Abdüleşhel yurdunu ve mescidini defalarca ziyaret ettiği bilinmektedir.¹⁴⁰ Benî Hârise yurdunu da ziyaret etmiştir. Hatta "Medine'nin iki harresi arası harem kılındı" sözleriyle Medine haremünün sınırlarını belirledikten bir süre sonra Benî Hârise yurdunu ziyaret ettiğinde, yurdun harem sınırları dışında kaldığından şüphe ettiğini bildirmiş sonra harem sınırlarının içerisinde kaldığını ifade etmiştir.¹⁴¹

Şehir tarihleri Hz. Peygamber'in Benî Hârise yurdunda namaz kıldığını bildiren rivayetlere yer vermişlerdir. İbn Şebbe rivayeti şu şekildedir: "Hz. Peygamber Benî Hârise mescidinde, Benî Zafar Mescidi'nde ve Benî Abdüleşhel Mescidi'nde namaz kıldı."¹⁴² İbn Zebâle rivayeti ise şu şekildedir: Hz. Peygamber Benî Hârise Mescidi'nde namaz kıldı. Orada Abdurrahman b. Sehl ile Hayber'de öldürülen kardeşi Abdullah b. Sehl'in durumu hakkında görüşüp hükmünü açıkladı. Yanlarında maktûl sahâbînin amcaoğulları olan Huveyyisa ve Muhayyisa da vardı.¹⁴³

İbn Zebâle'nin atıf yaptığı hadise, pek çok kaynakta zikredilen meşhur bir hadisedir. Hurma toplamak üzere Hayber'e gittiğinde boynu kırılıp bir kuyuya atılmak suretiyle öldürülen Benî Hârise'den Abdullah b. Sehl için Allah Resûlü, Hayber Yahudilerine hitaben bir mektup yazdırmış ve evleri arasında ölü bulunduğunu ifadeyle Abdullah'ın fidyelerini ödemelerini istemiştir. Yahudilerin Abdullah'ı kendilerinin öldürmediklerini, öldüreni de bilmediklerini yeminle bildiren cevabî mektupları üzerine Resûlullâh, sahâbînin fidyelerini beytûlmâlden vermiştir.¹⁴⁴ İbn Zebâle dışındaki kaynaklardaki üslup ve ifade tarzı bu görüşmenin Mescid-i Nebevî'de gerçekleştiğine işaret eder niteliktedir. Çünkü mezkûr üç kişi durumu görüşmek üzere Allah Resûlü'nün yanına gelmişlerdir. Hz. Peygamber görüşüp hükmünü açıklayıp onları uğurlamıştır.¹⁴⁵ Dolayısıyla İbn Zebâle dışındaki kaynaklarda olayın Benî Hârise yurdundan geçtiğini ilham edecek bir detay tespit edilememiştir. Ama bu seçenek elbette ki muhal değildir. Çünkü maktul ve ailesi Benî Hârise'dendir. Hz. Peygamber, durumu görüşmek üzere kabilenin yurduna bizzat gitmiş olabilir. Muahhar şehir tarihçilerinin kalıntıları kendi dönemlerine ulaşmadığı için muhtemel yeri ve yönüyle ilgili muhtasar bilgiler verdikleri mescit Abdülganî'nin eserinde aynı zamanda "Müsterâh

¹³⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/59; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 4/471.

¹³⁸ Semhûdî, *Vefâ*, 3/230.

¹³⁹ Matarî, *et-Ta'rif*, s.213.

¹⁴⁰ Bu rivayetler için bir önceki başlığa bakınız.

¹⁴¹ Buhârî, "Fadâilü'l-Medîne", 1.

¹⁴² İbn Şebbe, *Târîh*, 1/47; Aynî, *Umde*, 4/403.

¹⁴³ Matarî, *et-Ta'rif*, s.212; Semhûdî, *Vefâ*, 3/230. *Vefâ*'nın naşiri Kâsım es-Sâmerrâî, İbn Zebâle rivayetinde takdim-tehir olduğunu, bu yüzden de öldürülen Abdurrahman b. Sehl'miş de Allah Resûlü onun durumunu Abdullah b. Sehl ile görüşmüş gibi anlaşıldığını, konu ile ilgili kaynaklara atıf yapmak suretiyle izah etmiştir.

¹⁴⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/637-638; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, s.1123. Hz. Peygamber'le görüşmeye gelen iki kardeşten küçük olan Muhayyisa söze başlamak isteyince, Hz. Peygamber "Büyük olan, büyük olan" demiş ve ağabeyi Huveyyisa söze başlamıştır. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/637-638; Müslim, "Kasâme", 1-2.

¹⁴⁵ Müslim'in eserindeki ifade "...فوداه رسول الله و فمشی اخو المقتول عبد الرحمن بن سيل..." şeklindedir. Dârimi'deki metin: "ثم قدموا على رسول الله المدينة" şeklindedir. Humeydi'nin ifadesi şu şekildedir: "واتى رسول الله". İbn Hişâm'ın ifadesi ise şu şekildedir: "ثم قدموا على رسول الله".

Mescidi” olarak isimlendirilmiştir. Abdülganî’yi böyle bir isimlendirmeye iten husus, Ayyâşî’nin (ö. 1090/1679) *Rihle*’sinde Hz. Peygamber’in Uhud yolu üzerinde hurmalıklar bittiğinde etrafı taşlarla çevrili küçük bir mescit olduğu ve Hz. Peygamber’in Uhud Gazvesi (3/625) dönüşü burada istirahat (للاستراحة) için bir süre dinlendiği bildirmiş olmasıdır.¹⁴⁶ Oysaki Ayyâşî’nin eserinde bu detayı Benî Hârise Mescidi ile bağdaştırmamızı mümkün kılacak hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Zaten müellif, söz konusu rivayeti mescitleri ele aldığı kısımdan bağımsız olarak Uhud ana başlığı altında incelemiştir. Devamla Abdülganî, Benî Hârise Mescidi ile Müsterâh Mescidi denilen bir mescidin birbirine yakın bulunduğunu beyan eden Medine ile ilgili yazılmış Arapça araştırmalara atıfla, bugünkü Müsterâh Mescidi’nin kaynaklarda sözü edilen Benî Hârise Mescidi olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁷ Aynı bilgiler, Müsterâh Mescidi adı altında Yıldırım tarafından da özet olarak zikredilmiştir.¹⁴⁸ Hz. Peygamber’in Uhud Gazvesi dönüşü Benî Hârise yurdunda istirahat ettiğine dair bir rivayet ilk dönem kaynaklarında tespit edilememiştir. Zaten Ayyâşî’nin de bu hadisle Benî Hârise Mescidi’ni irtibatlandıran bir açıklaması mevcut değildir. Kalıntıları ne Matarî, ne Semhûdî ve ne de Ayyâşî dönemine gelmiş bulunan Benî Hârise Mescidi’nin mescidin, ne zaman ve kim tarafından inşâ edildiği bilinmeyen Müsterâh Mescidi ile bağdaştırılması için başka delillere ulaşılmalıdır.

BENÎ AMR B. MEBZÛL B. MÂLİK B. NECCÂR MESCİDİ

Neccâroğullarının Mâlik, Adî, Mâzin ve Dînâr isimli dört ana kolu içerisinde Mâlik’ten doğan Amr, Ganm, Muâviye ve Âmir’den dördüncüsü olan Âmir’in diğer ismi Mebzûl’dur.¹⁴⁹ Yani Benî Amr b. Mebzûl, Mâlik kolundan türeyen Benî Muâviye b. Amr gibi Neccâroğullarının alt boylarından birisidir. Bu kabilenin yurdunun Bakî’u’z-Zübeyr’in yanında olduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁰ Bakî’u’z-Zübeyr’in ise musallânın güneyinde olduğu ifade edilmiştir.¹⁵¹ Mescid-i Nebevî’ye yakın olduğu anlaşılan bu yurda Hz. Peygamber’in yaptığı ziyaret ya da mescitlerinde namaz kılmasına ilişkin kaynaklarımızda bir rivayet bulmak mümkün değildir. Zaten Mebzûl’un Âmir’in ikinci ismi olduğu bilgisi az sayıdaki ensâb kitabında kayıtlı olan oldukça detay bir bilgidir. Öte yandan Hz. Peygamber dönemi mescitlerini topluca bir arada zikreden rivayetlerin üçünde de Benî Amr b. Mebzûl Mescidi’nin isim geçmektedir. Bir diğer ifadeyle aslında bu mescit, farklı tarihlerden gelen bu rivayetlerin ortak olarak zikrettiği tek mescit olma özelliği taşımaktadır.¹⁵² Elbette bu önemli bir veridir. Belâzürî’nin Hz. Âli’nin hilafeti dönemindeki olaylara değinirken Benî Amr b. Mebzûl Mescidi’nden bahsettiği görülmektedir. Bu da mescidin erken dönemde inşâ edilmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir.¹⁵³ Bu durumda Hz. Peygamber’in namaz kıldığını söyleyemesek bile tıpkı diğer Neccâroğulları yurtları gibi Mescid-i Nebevî’ye yakın olan bu yurda da bir mahalle mescidinin erken dönemde inşâ edilmiş olabileceğini söylemek mümkün gözükmektedir. Abdülganî ve Yıldırım mescitlerle ilgili çalışmalarında Benî Amr b. Mebzûl. Mescidi’ne yer vermemişlerdir.

¹⁴⁶ Ayyâşî, *er-Rihletü'l-Ayyâsiyye*, Mektebetu Talibi'l-Câmîi, Rabat 1977, 1/263. Abdülganî, eserinde Ayyâşî’nin eseri yerine bu eserde yer alan Medine ile ilgili rivayetleri değerlendiren ve Muhammed Emhazûn tarafından hazırlanan çağdaş bir araştırmaya atıf yapmıştır. İlgili çalışma için bk. Muhammed Emhazûn, *el-Medinetü'l-Münevere fi Rihleti'l-Ayyâşî*, Dârü'l-Erkam, Riyad 1985, s.145; Abdülganî, *el-Mesâcid*, s.200.

¹⁴⁷ Abdülganî, *el-Mesâcid*, s.198-208.

¹⁴⁸ Yıldırım, “Hz. Peygamber’in Namaz Kıldığı Yerlerin Mescitleştirilmesi”, s.352.

¹⁴⁹ İbnü'l-Kelbî, *Neseb*, 1/390.

¹⁵⁰ Semhûdî, *Vefâ*, 3/236.

¹⁵¹ Semhûdî, *Hulâsatu'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, Matabiu'l-Câmia, Cidde 1983, s.462.

¹⁵² İbn Şebbe, *Târîh*, 1/46-47; Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, s.78-79; Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/458; İbn Receb, *Fethü'l-Bârî*, 3/416.

¹⁵³ Belâzürî, *Ensâb*, 3/933.

SONUÇ

Akabe Görüşmelerinin ardından İslâmiyet'le tanışan ensar, hicretten yaklaşık iki yıl önce Medine'de bazı mekânları namaz kılmaya münhasır kılmışlardır. Hicretin ardından Allah Resûlü ilk önce Kubâ Mescidi'nin, sonrasında da Mescid-i Nebevî'nin inşası sürecini başlatmıştır. Hicretten Hz. Peygamber'in vefatına kadar olan süreçte Evs ve Hazrec mahallelerinde Bilâl-i Habeşî'nin okuduğu ezanın ardından Mescid-i Nebevî ile eş zamanlı olarak ibadet edilen mescitlerin teşekkül süreci devam etmiştir. Kaynaklar, mezkûr mescitlerle ilgili farklı isimler ve rakamlar telaffuz etseler de bunların, Hz. Peygamber döneminde sayıları azdır. Emevîler döneminde ise Allah Resûlü'nün namaz kıldığı yerler, bizzat halifenin emriyle vali tarafından tespit edilip üzerinde mescit inşâ edilmiştir. Allah Resûlü döneminde Medine'nin Sâfile bölgesinde dört duvar örülerek inşâ edilmiş ya da etrafı çevrilip namaz kılmaya münhasır kılınmış ensar mescitlerinin dokuz tane olduğu sonucuna varılmıştır. Bunlar Benî Muâviye, Benî Zafar, Benî Zureyk, Benî Mâzin, Benî Beyâda, Benî Sâide, Benî Abdüleşhel, Benî Hârise ve Benî Amr b. Mebzûl mescitleridir. İçlerinden Benî Zureyk, Benî Mâzîn, Benî Beyâda, Benî Sâide, Benî Abdüleşhel ve Benî Amr b. Mebzûl mescitlerinin yeri zamanla unutulmuş olup günümüz Medine'sinde karşılıkları bulunmamaktadır. Benî Muâviye, Benî Zafar ve Benî Hârise mescitlerinin olası yerleri ile ilgili bilgilerin günümüze kadar canlı tutulduğu ya da üzerlerine temsili yapılar inşâ edildiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulganî, Muhammed İlyas, *el-Mesâcidü'l-Eseriyye fî'l-Medîneti'l-Münevverve*, Metâbi'u'r-Resîd, Medine 2003.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Lübnan 2004.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Müsâ b. Ahmed, *Umdetu'l-Kaifî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, tahk. Abdullah Mahmûd Muhammed Omer, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Ayyâşî, Ebû Sâlim Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sicilmâsî el-Ayyâşî, *er-Rihletü'l-Ayyâşîyye*, Mektebetu Talibî'l-Câmiî, Rabat 1977.
- Barca, İbrahim, *es-Semhûdî ve Medine Tarihi*, Siyer Yayınları, İstanbul 2016.
- Bekrî, Ebû Ubeyd, Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelûsî, *Mu'cemü Me'sta'cem min Esmâ'l-Bilâd ve'l-Mevâzî' (Mevakr')*, tahk. Mustafa es-Sakkâ, Alemu'l-Kütüb, Kahire 1945-1951.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensabu'l-Eşraf*, tahk. Süheyl Zekkâr-Riyadî Ziriklî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Dâru's-Selâm li'n-Nesr ve't-Tevezî, Riyad 2000.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, tahk. Şuayb el-Arnaût vdgr., Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2004.
- Ebû Davud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi, *es-Sünen*, Dâru's-Selâm li'n-Nesr ve't-Tevezî, Riyad 2000.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi, *el-Merâsîl*, tahk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1988.
- Emhazûn, Muhammed, *el-Medînetü'l-Münevverve fî Rihleti'l-Ayyâşî*, Dâru'l-Erkam, Riyad 1985.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsih*, tahk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadise, Mekke 1986.
- Fayda, Mustafa, "İslam Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevverve Tarihi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, c.28, sy.1, ss. 167-180.
- Hakim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, tahk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nürüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed, es-Siretü'l-Halebiyye, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1980.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *Kitabu't-Târîh*, tahk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Lübnân 1993.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Bugyetu'r-raid fî Tahkiki Mecma'iz-Zevâ'id*, tahk. Abdullah Muhammed Dervîs, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, tahk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Hamîd Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- İbn Cübeyr, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensî, *er-Rihle*, Dâru Sâdir, Beyrut 1964.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-Isabe fî Temyizi's-Sahabe*, tahk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Hamîd Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Mektebetü Dârî's-Selâm, Riyad 2000.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endelûsî el-Kurtubî, *Cemheretü' Ensabi'l-Arab*, tahk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Dâru'l-Maârif, Kahire 1982.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, tahk. Muhammed Ali el-Kutb-Muhammed ed-Dalî Balta, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî, *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, tahk. Muhammed el-Enver Ahmed Baltacı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2000.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, Dâru's-Selâm lî'n-Nesr ve't-Tevzî, Riyad 2000.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisahu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1997.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî, *Fethu'l-bair' ala Sahihî'l-Buhârî*, tahk. Mahmûd b. Şa'bâh-Mecdi b. Abdülhâlık vdgr., Mektebetü'l-Gurabâil'l-Eseriyye, Medine 1996.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-Kubrâ*, tahk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut 1968.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Tairîhu'l-Medineti'l-Münevvere*, tahk. Ali Muhammed-Yâsîn Sa'düddîn Beyân, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- İbnü'l-Esir, İzzüddîn, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, tahk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- İbnü'l-Esir, İzzüddîn, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Dâru Sâdır, Beyrut 1980.
- İbnü'l-Esir, Mecdüddîn, Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Esirüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *en-Nihâye fî Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, tahk. Mahmûd Muhammed et-Tannañi-Tahir Ahmed ez-Zâvi, Dâru lhyâit'l-Kütübü'l-Arabiyye, Kahire 1963-1965.
- İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî, *Nesebü' Me'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, tahk. Nâci Hasan, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1988.
- İbnü'n-Neccâr, Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen, *ed-Dürretü's-Semîne fî Ahbâri'l-Medîne*, tahk. Muhammed Azb. Mektebetü's-Sakâfeti'd-Diniyye, Kahire 1995.
- Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensabi'l-Arab*, tahk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1980.
- Kamacı, Fatimatüz Zehra, "Hz. Peygamber'in Medine'nin Âliye Bölgesi ile Akik Vadisi'nde Namaz Kıldığı Mekânlar", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, 2021, c.7, sy. 2, ss.81-138.
- Kamacı, Fatimatüz Zehra, "Hz. Peygamber'in Medine'nin Sâfile Bölgesinde Namaz Kıldığı Mekânlar", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2021, c.61, sy. 61, ss.93-138.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî, *el-Muvatta'*, tahk. Beşşâr Ayyâd Ma'rûf-Muhammed Ali el-Ezherî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2020.
- Matarî, Cemâlüddîn Muhammed b. Ahmed, *et-Ta'rif bi-ma' Enseti'l-Hicre min Mealimi Dâri'l-Hicre*, tahk. Süleyman er-Ruhaylî, Dâretü'l-Melik Abdülazîz, Riyad 2005.
- Merâjî, Zeynüddîn Ebû Bekir b. Hüseyin, *Tahkiku'n-Nusre bi-Telhisi Mealimi Dâri'l-Hicre*, tahk. Sa'îd Abdülfettah, Mektebetü' Nizat Mustafa el-Bâz, Mekke 1997.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahih*, Dâru's-Selâm lî'n-Nesr ve't-Tevzî, Riyad 2000.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Lugât*, tahk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2005.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, tahk. Muhammed Ahmed Hallâk, Dâru lhyâit'l-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1999.
- Semhûdî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî, *Vefâü'l-Vefâ' bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafa'*, tahk. Kâsım es-Sâmmerrâf, Muessesetu'l-Furkân lî't-Türâsî'l-İslâmî, Beyrut 2001.
- Semhûdî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî, *Hula'satu'l-Vefâ' bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafa'*, Matabiu'l-Câmia, Cidde 1983.
- Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî, *er-Ravzû'l-Ünûf*, tahk. Mecdi b. Mansûr b. Seyyid, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, tahk. Hamdi Abdülmecid es-Seleffî, Dâru lhyâit'l-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1984.
- Tirmizî, Ebû İsa, Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid), *el-Câmi'u's-Sahih*, Dâru's-Selâm lî'n-Nesr ve't-Tevzî, Riyad 2000.
- Vakîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Esemî el-Medenî, *Kitabü'l-Megâzî*, tahk. Marsden Jones, Muessesetu'l-A'la' lî'l-Matbuât, Beyrut 1989.
- Yakût, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yakût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, tahk. Ferid Abdülazîz el-Cündî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1989.
- Yıldırım, Selahattin, "Hz. Peygamber'in Namaz Kıldığı Yerlerin Mesicitesştirilmesi", *Uluslararası Cami Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Sosyo-Kültürel Açıldan)*, İnönü Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2018, ss.343-358.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, tahk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996.